

Чолпонкул Арабаев:
**Элдик
Курултай
– коомдук-
өкүлчүлүктүү
жыйын**

(6-бетте)

**Корни
триллионного
бюджета**

(8-9-беттерде)

**Активдүү жана
прагматикалык
дипломатия**

(10-бетте)

Жалпы улуттук гезит

Кыргыз Туусу

1924-жылы 7-ноябрда негизделген. Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин басылмасы № 98 (24968) 2025-жылдын 23-декабры

Президент Садыр Жапаровдун Россияга сапары ийгиликтүү соңуна чыкты. Токиого өткөн Борбор Азия+Япония саммитинен соң Президент Садыр Жапаров 21-декабрда Россия Федерациясына болгон иш сапарынын алкагында Санкт-Петербургда Жогорку Евразия экономикалык кеңешинин жыйынына катышты.

Президенттин Россияга сапары: интеграциялык кеңешме, жогорку деңгээлдеги жолугушуулар

Анын алдында кыргыз лидери Садыр Жапаров орус президенти Владимир Путин менен жолугуп, баарлашты. Андан соң Евразия экономикалык бирлигине мүчө-мамлекеттердин жетекчилери гана, тагыраагы Армениянын Премьер-министри Никол Пашинян, Беларусь Президенти Александр Лукашенко, Кыргызстандын Президенти Садыр Жапаров, Казакстандын Президенти Касым-Жомарт Токаев жана Россиянын Президенти Владимир Путин жолугушту.

Андан соң Өзбекстандын президенти Шавкат Мирзиёевдин (байкоочу өлкө), Индонезиянын соода министри Буди Сантосонун жана видео кайрылуу менен чыккан Кубанын президенти Мигель Диас-Канель Бермудестин катышуусунда кеңейтилген форматта жыйын болуп өттү. Жыйында ЕАЭБдин ишмердүүлүгүнүн негизги маселелери талкууланып, интеграцияны тереңдетүүнүн мындан аркы багыттары аныкталды.

Жыйындагы сүйлөгөн сөзүндө Садыр Жапаров өтүп бара жаткан жылдын жыйынтыгын чыгарып, биргелешкен аракеттер менен Бирлик аны туруктуу жана уюшкандыкта өткөргөнүн баса белгилеп, 2025-жыл Бирликтин өлкөлөрүнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсү үчүн маанилүү иш-чараларга бай болгонун: Бирликтин экономикалык туруктуулугун камсыз кылууга, ички рынокту чыңдоого жана кооперациялык байланыштарды өнүктүрүүгө жетишилгенин айтты.

“Биздин Бирликтин алкагындагы экономикалык кызматташтык жөн гана өнүгүп жаткан жок – ал күч алууда. Өз ара соода жүгүртүү дээрлик 100 млрд. АКШ долларына жетти жана бул жөн гана сандар эмес. Бул – ишенимдин, өз ара колдоонун жана өлкөлөрүбүздүн бири-бирине болгон чыныгы кызыгуусунун көрсөткүчү”, – деди мамлекет башчысы жана өз ара соодада толук кандуу ишке ашырыла элек чоң потенциал бар экенин белгиледи. Экономисттер Бирликтин өлкөлөрүнүн бизнеси ушул жылы Монголия, Бириккен Араб Эмираттары, Иран жана Индонезия менен түзүлгөн макулдашуулар ачкан мүмкүнчүлүктөрдүн эсебинен дагы жогорулайт деген пикирде.

Уландысы 2-бетте

«Кыргыз Туусу»

гезитине чыккан макалалар, күндөлүк жаңылыктар, видеолор, жарнамалык материалдар менен

«kyrgyztuusu.kg» сайтынан жана

тармактарынан тааныша аласыздар.

«Кыргыз Туусу»

гезитине жазылдыңызбы?..

Учурда «Кыргыз Туусу» гезитине 2026-жылдын I жарым жылдыгына жазылуу «Кыргызпочтасы» мамлекеттик ишканасынын бардык почта түйүндөрүндө жүргүзүлүп жатат.

Жазылуунун баасы почта кызматын кошкондо 6 айга: 1997 сом 46 тыйын.

Эсептешүү которуу жана накталай жолу менен жүргүзүлөт.

Индекс: 68416

Президенттин Россияга сапары: интеграциялык кеңешме, жогорку деңгээлдеги жолугушуулар

(Башталышы 1-бетте)

Ал бул үчүн жалпы соода жүгүртүүдөгү өз ара сооданын үлүшүн көбөйтүүгө багытталган натыйжалуу чараларды даярдоо жана ишке ашыруу зарылдыгына токтолду. Садыр Жапаров тоскоолдуктар жана чыгымдар канчалык аз болсо, Бирлик ошончолук туруктуу жана анын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү ошончолук жогору болорун өзгөчө белгиледи. “Мүчө-мамлекеттер улуттук деңгээлде чечим кабыл алууда сооданын ачык-айкын, туруктуу жана болжолдуу шарттарын камсыз кылуу зарылдыгын толук эске алышы керектигин маанилүү деп эсептейм”, – деди Президент.

Садыр Жапаров Кыргызстандын быйылкы көрсөткүчтөрүнө токтолуп, өлкө оң динамиканы сактап калууга жетишкенин баса белгиледи. 11 айдын жыйынтыгы боюнча ИДП 10,2%га өстү - өсүш өнөр жайда, курулушта, тейлөө чөйрөсүндө жана айыл чарбасында катталды. Айтмакчы, Россиянын Президенти Владимир Путин Кыргызстанды Евразия экономикалык биримдигине (ЕАЭБ) мүчө мамлекеттердин ичинен ички дүң продуктунун (ИДП) өсүшү боюнча чемпион деп атады.

Садыр Жапаров өлкөлөрдүн экономикалык туруктуулугунун өз ара байланышкан элементтери катары азык-түлүк жана энергетикалык коопсуздук артыкчылыктуу багыт экенин ырастады.

Бул контекстте Садыр Жапаров аграр-

дык азык-түлүк секторун чыңдоого, калкты коопсуз жана жеткиликтүү азык-түлүк менен камсыздоого, фермерлерди жана өндүрүүчүлөрдү колдоого, өндүрүштүн заманбап технологияларына инвестиция тартууга мүмкүндүк берүүчү конкреттүү ча-

ралар боюнча макулдашууну сунуштады. Кыргызстандын лидери бул документ экономикалык өсүштү өбөлгөлөөгө, өз ара сооданы, инфраструктураны жана инновацияларды өнүктүрүүгө багытталганын белгиледи. “Биз өнөктөштүк географиясын кеңейтүү жана эркин соода жөнүндө макулдашууларды түзүү багытын ырааттуу колдойбуз, аларды ЕАЭБге мүчө-мамлекеттердин экономикасынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуунун натыйжалуу куралы катары карайбыз”, – деди Садыр Жапаров.

Мамлекет башчысы сөзүнүн аягында Кыргызстан Өзбекстан менен соода чөйрөсүндө маалымат алмашуу боюнча келишим түзүү тууралуу сүйлөшүүлөрдүн башталышын кубаттай турганын, бул өз ара аракеттенүүнү тереңдетүүгө, соода жол-жоболорунун ачыктыгын жогорулатууга жана бажы кызматтарынын ортосундагы ишенимди бекемдөөгө өбөлгө түзөрүн баса белгиледи.

Президент Садыр Жапаров ошондой эле Кыргызстан Евразиялык интеграцияга берилгендигин жана Бирликтин ишмердүүлүгүнүн бардык багыттары боюнча конструктивдүү жана натыйжалуу иштөөгө даярдыгын ырастады.

Ошол эле күнү Президент Садыр Жапаров Л.Н. Толстой атындагы Эл аралык тынчтык сыйлыгы менен сыйланды. Абройлуу бул сыйлыкты тапшыруу аземи Санкт-Петербург мамлекеттик консерваториясында ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин жана байкоочу өлкөлөрдүн башчыларынын катышуусунда өттү.

Тынчтык сыйлыгы

Кыргызстандын президенти Садыр Жапаровго, Тажикстандын президенти Эмомали Рахмонго жана Өзбекстандын президенти Шавкат Мирзиёевге сыйлыкты калыстардын Төрагасы - Мамлекеттик академиялык Мариин театрынын көркөм жетекчиси жана директору, Россиянын Мамлекеттик академиялык Чоң театрынын башкы директору Валерий Гергиев тапшырды. Үч өлкөнүн лидерлери Эл аралык сыйлыкка Борбордук Азия аймагында тынчтыкты жана коопсуздукту чыңдоого кошкон зор жеке салымдары үчүн татышты. Белгилүү болгондой, үч мамлекеттин лидерлери 2025-жылдын 31-мартында үч өлкөнүн мамлекеттик чек араларынын кесилишүү чекити жөнүндө келишимге жана түбөлүк достук жөнүндө Кожент декларациясына кол коюшкан.

Сыйлыктын лауреаттары болгон Садыр Жапаров, Эмомали Рахмон жана Шавкат Мирзиёевдин биргелешкен аракеттери стабилдүүлүктү жана туруктуу өнүгүүнү камсыздоого, бүткүл чөлкөмдүн эл аралык кадыр-баркын жогорулатууга багытталган. Президент Садыр Жапаров сөз сүйлөп, бул сыйлык Борбор Азияда тынчтыкты, туруктуулукту бекемдөөгө жана коопсуздукту кам-

сыз кылууга кошкон биргелешкен салымды таануу экенине токтолду.

Садыр Жапаров бүгүнкү күндө аймак ишенимдин, ынак коңшулаштыктын, өз ара пайдалуу кызматташтыктын жана туруктуу өнүгүүнүн мейкиндигине айланyp бара жатканын баса белгиледи. “Аймактагы чек ара маселелерин биротоло чечүү Евразиялык коопсуздук жана жалпы геосаясий туруктуулук үчүн өтө маанилүү экени, ошондой эле биз мүчө болгон интеграциялык бирикмелердин жана чөлкөмдүк форматтардын макамын бекемдей турганы айдан ачык. Жетишилген макулдашуулар биздин элдердин тынчтыкка, ынтымакка жана жакын коңшулаштыкка чын ыкластан умтулуусунун ачык көрүнүшү болуп калды”, – деди Мамлекет башчысы жана бул умтулуу өзгөчө Кыргызстан, Өзбекстан жана Тажикстандын жарандары көп жылдар бою жанаша жашап келген чек арага чектеш аймактардын тургундарынын арасында өзгөчө даана байкалганын белгиледи.

Президент Садыр Жапаров сөзүнүн аягын улуу ойчул Чыңгыз Айтматовдун: “Адамзаттын келечеги маданияттар менен элдердин диалогу аркылуу гана мүмкүн”, – деген накыл кеби менен жыйынтыктады.

Японияга сапар жемештүү аяктады

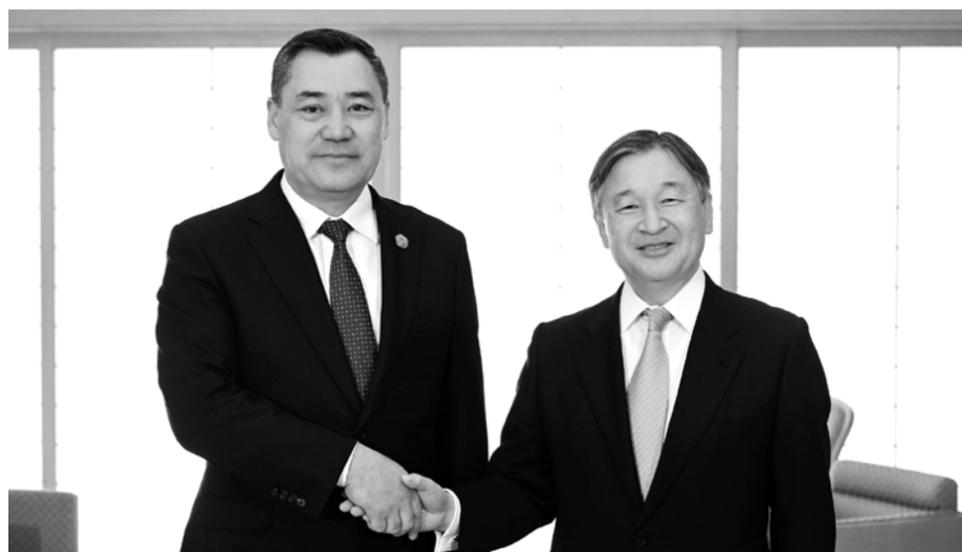
Президент Садыр Жапаровдун 18-20-декабрда Японияга болгон расмий сапары кыргыз-япон мамилелеринин жаңы барагын ачты. 19-декабрда Мамлекет башчысы Япониянын Императору Нарухито менен жолугушту.

Жолугушуунун жүрүшүндө достук байланыштарды чыңдоо, маданий-гуманитардык кызматташтыкты өнүктүрүү, ошондой эле Кыргызстан менен Япониянын элдеринин ортосундагы өз ара түшүнүшүүнү жана ишенимди кеңейтүү маселелери талкууланды. Ал эми эртеси күнү Садыр Жапаров өлкөнүн Премьер-министри Санаэ Такаити айым менен предметтүү сүйлөшүүлөрдү жүргүздү. Бул эки лидердин биринчи жолугушуусу. Саясий, экономикалык жана маданий-гуманитардык тармактарда эки тарап-

туу кызматташтыкты тереңдетүү, өз ара сооданы жана инвестицияны көбөйтүү, туруктуу жана «жашыл» энергетика тармагында кызматташтыкты өнүктүрүү, кадрларды даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу, ошондой эле спорт жана туризм тармагында өз ара аракеттенүүнү кеңейтүү маселелери жылуу маанайда талкууланды.

Эки тараптуу жолугушуунун жыйынтыгында өз ара аракеттенүүнү күчөтүүгө жана кызматташтыкты тереңдетүүгө багытталган бир катар эки тараптуу документтерге кол коюлду. Президент Садыр Жапаров сапардын жүрүшүндө кол коюлган документтерди, анын ичинде кош салык салууну жоюу боюнча келишимди жана JICA линиясы боюнча бир катар документтерди жогору баалады.

(Уландысы 3-бетте)

● Президенттин иш сапары

Японияга сапар жемиштүү аяктады

(Башталышы 2-бетте)

Президенттин расмий сапары Борбор Азия+Япония биринчи саммитине туш келди. 20-декабрда Президент «Борбордук Азия – Япония» Диалогунун Биринчи саммитине катышты. Мамлекет башчысы өз сөзүндө бүгүнкү саммит Борбордук Азия өлкөлөрү менен Япониянын ортосундагы өнөктөштүктү сапаттык жаңы деңгээлге чыгарууга болгон жалпы умтулууну билдирерин баса белгиледи. Ал Кыргызстан Япониянын биргелешкен ишти үч негизги багытка – экологиялык тазалык жана

туруктуулук, коммуникациялар, адам ресурстарын өнүктүрүүгө багыттоо боюнча сунушун колдой турганын ырастады.

Президент андан ары «Борбор Азия + Япония» Диалогунун бизнес-форумунун жыйынтыгы боюнча эки тараптуу документтерди жарыялоо аземине катышты.

Иш-чаранын алкагында туруктуу өнүгүү, «жашыл» экономиканы түзүү, санариптештирүү, IT-индустриясын өнүктүрүү, ошондой эле адамдык капиталды жана билим берүүнү өнүктүрүү маселелери сыяктуу өз ара аракеттенүүнүн артыкчылыктары багыттары каралды.

● Ар түркүн

Педагогдордун кеңешмеси – келечек тууралуу диалог

жана шайлоодон шайлоого эмес, муундан муунга карай ой жүгүртүүгө үйрөндүк. Дал ошондуктан бүгүн биз абстракттуу реформалар же кайсы бир мекеменин программалары жөнүндө эмес, өлкөнүн келечектеги түзүмү жөнүндө сөз кылып жатабыз. Акыркы жылдарда мамлекет чыңдалып, макроэкономикалык туруктуулук калыбына келтирилди, экономикалык өсүш жана каржылык туруктуулук камсыздалды. Мамлекеттик каржы каражаттары мурункуга салыштырмалуу иреттүү, ачык-айкын жана башкарууга ыңгайлуу болуп калды. Биз ири масштабдуу инфраструктуралык долбоорлорду баштадык, санариптештирүүнү активдүү илгерилетип жатабыз, социалдык программаларды күчөттүк, саламаттык сактоого, билим берүүгө жана социалдык коргоого болгон инвестицияларды ырааттуу түрдө көбөйтүп жатабыз. Мамлекет эми жөн гана реакция кылуучу эмес, алдын ала пландаган системага айланды. Мен атайын бул кайрылууну сандар жана отчеттор менен жүктөбөдүм. Азыр бул зарыл эмес. Сөз статистика жөнүндө эмес. Сөз ишеним жана ишенич жөнүндө болуп жатат. Бул жылдардын башкы жыйынтыгы – мамлекет кайрадан аракет кыла турган жөндөмдүүлүктү кайтарып алды. Бирок так ушул учурда өзүбүзгө чынчыл суроо берүүнүн мааниси жогору: келечек үчүн бул жетиштүүбү? Жолдорду, ооруканаларды, заводдорду куруш мүмкүн. Санариптик платформаларды жана инфраструктураны өнүктүрсө болот. Бирок булардын баарынын мааниси болбой калат, эгер артында билимдүү, ой жүгүрткөн, жоопкерчиликтүү адам болбосо. Бардык реформалар – экономикалык, социалдык, институционалдык – акыры келип адам капиталына такалат. Бул – билим деңгээлине, ой жүгүртүү маданиятына, адамдардын баалуулуктары менен мүнөзүнө байланыштуу. Дал ушул себептен Кыргыз Республикасынын Президенти Садыр Жапаров демилге кылган бардык реформалардын негизи жана стратегиялык багыты катары мектеп билим берүү тутумунун түп-тамырынан трансформацияланышына өзгөчө көңүл бурулууда. Мектеп реформасы – бул жөн гана билим берүү реформасы эмес. Бул – цивилизациялык реформа. Бул – биздин жарандарыбыз кандай болот, коомубуз кандай болот, мамлекетибиз жыйырма, отуз жылдан кийин кандай болот деген суроолорго жооп берген реформа. Бул – жарандык жетилгендикти, жоопкерчиликти, кызматташууга жана ишенимге жөндөмдүүлүктү калыптандырган реформа, – деди Кабинет жетекчисинин орун басары.

Баш министрдин орун басары мектеп билим берүүсүн трансформациялоо программасы «Алтын Казык» жөн гана ураан же кооз сөз эмес, бул – бүтүндөй өлкө үчүн багыт көрсөтүүчү алтын казык жылдызы деп баалады. «Кыргызстан келерки 20–30 жылда гана эмес, бүтүндөй кылым ичинде дүйнөдө кандай орунду ээлейт деген суроого жооп издеп жатабыз. Мектеп реформасы тууралуу сөз кылганда, биз так түшүнүшүбүз керек – сөз ким жөнүндө болуп жатат? Бул – абстракттуу муундар тууралуу эмес. Бул – быйыл мектепке биринчи жана экинчи класска барган балдар жөнүндө. Бүткүл өлкө боюнча. Алар 2018–2019-жылдары төрөлгөн балдар. Дал ушул балдар мектеп реформасын толук көлөмдө кабыл алган алгачкы муун болот. Алар жаңырылган, трансформацияланган мектепте толук билим алышат. Алар жаңы билим берүү логикасынын ичинде чоңоёт – эски менен жаңыны айкалыштырып эмес, толугу менен жаңы системада 2036-2037-жылы даяр болуп калат», – деди Эдил Байсалов.

Кечээ Мамлекеттик тарых музейинде “Доор өзгөрткөн билим. Ийгиликтер. Көйгөйлөр. Мүмкүнчүлүктөр” аттуу республикалык педагогикалык кеңешме өттү.

Кеңешмеге Министрлер Кабинетинин Төрагасынын Корун басары Эдил Байсалов катышып, концептуалдуу сөз сүйлөдү. Агартуу министрлигинин, бир катар министрликтердин жетекчилери, өлкөнүн булуң-бурчунан келген агартуу тармагынын кызматкерлери катышты. Иш-чаранын жүрүшүндө билим берүү тармагындагы жыл ичиндеги жетишкендиктер, жүргүзүлгөн өзгөрүүлөр, актуалдуу көйгөйлөр жана аларды чечүүнүн жолдору талкууланды.

Эдил Байсалов педагогикалык жыйын – жөн гана кесиптештердин жолугушуусу эмес, бул – Кыргызстандын келечеги тууралуу улуттук деңгээлдеги олуттуу диалог экенине токтолду. Бул реформанын маңызын бүтүндөй эл түшүнүп, аңдап билиши абдан маанилүү. Бул жөн гана бир тармактагы өзгөрүүлөр же мектеп программалары тууралуу эмес. Бул – өлкөнүн өнүгүү жолун тандоо тууралуу сөз экенин баса белгиледи.

– Акыркы төрт жыл ичинде республикабыз биримдикти бекемдөө жана чечкиндүү өзгөрүүлөрдү жүзөгө ашыруу мезгилин баштан өткөрдү. Биз мамлекет катары кризистерге жооп берип, боштуктарды толтуруп, «өрт өчүрүү» режими менен иштеген этаптан өттүк. Бул этап маанилүү болду, бирок түбөлүккө уланмак эмес. Импровизация мезгили артта калды — биз эми системаларды куруп баштадык. Кыргызстан жаш мамлекет бойдон кала берүүдө, бирок ал мурдагыдай тажрыйбасыз эмес. Биз татаал чечимдерди кабыл алууга, жоопкерчилик алууга

Инвестициянын көлөмү 18 пайызга өстү

Улуттук статистика комитетинин маалыматына караганда, 2025-жылдын 11 айынын жыйынтыктары боюнча Кыргызстанда негизги капиталга инвестициянын көлөмү 283,2 млрд. сомго түзүп, өткөн жылдын ушул мезгилине салыштырмалуу 18,1%га өстү.

Бул өсүш ички (+18,2%) жана тышкы (+17,5%) каржылоо булактарынын эсебинен камсыздалган. Экономиканын негизги тармактарына бардык капиталдык салымдардын 82,3%ы каралган.

Активдүү капиталдаштыруунун маалында 2025-жылдын январь-ноябрь айларында курулуштун жалпы дүң продукциясы 318,9 млрд. сомго жетти, бул мурунку жылга салыштырмалуу 29% жогору (2024-жылы – 31,2%).

Курулуш тармагы экономикалык өсүшкө олуттуу салым кошту: анын ИДПга тийгизген оң таасири 2,13 пайыздык пунктка бааланат.

Курулуш тармагынын ИДПдагы үлүшү 8,6%ды түздү.

Эселеп арткан киреше

Президенттин Иш башкармалыгына караштуу мекеме-ишканаларынын кирешеси жогорку темп менен өскөнү байкалууда.

2020-2025-жылдар аралыгында ведомстволук уюмдардын кирешеси жыл сайын туруктуу өсүп келди.

2020-жылы – 479,2 миң сом;
2021-жылы – 770,9 миң сом;
2022-жылы – 1 млн. 249,0 миң сом;
2023-жылы – 5 млрд. 296,7 млн. сом,
2024-жылы – 8 млрд. 334,7 млн. сом;
2025-жылдын жыйынтыгы боюнча киреше 14 млрд. 138,9 млн. сомду түздү.

Көрүнүп тургандай, мындан беш жыл мурда жалпы киреше бир миллион сомго жеткен эмес.

Натыйжада 2025-жылга бекитилген 11 млрд. сом өлчөмүндөгү пландык көрсөткүч ашыгы менен аткарылды.

Бул жетишкендиктер Президент Садыр Жапаров тарабынан коюлган тапшырмалардын жана саясий чечимдердин негизинде камсыздалды. Тактап айтканда, Президент мамлекеттик башкарууда санариптештирүүнү кеңири киргизүү, ачык-айкындуулукту камсыз кылуу жана башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча конкреттүү милдеттерди койгон. Президенттин демилгеси жана туруктуу колдоосу менен бул багыттагы иштер ырааттуу ишке ашырылып, 2022-жылдан тартып киреше көрсөткүчтөрүнүн олуттуу өсүшү камсыздалды.

2025-жылдагы көрсөткүчтөргө Иш башкармалыктын карамагына жаңы өткөрүлгөн айрым уюмдардын, анын ичинде “Элкат” ЖЧКнын жана Автотранспорт каражаттарынын жана айдоочулук курамды каттоо мамлекеттик борборунун кирешелери киргизилген эмес. Демек аталган уюмдар толук эсепке алынгандан кийин, 2026-жылга карата киреше 25 млрд. сомго чейин жетээри болжолдонууда.

Сыргак ЭСЕНБЕК, “Кыргыз Туусу”

Жыл акырында, 25-26-декабрда Кыргыз Республикасында дагы бир чоң өнөктүк **IV Элдик Курултайды** өткөрүү жараяны турат. Кыргыз Республикасынын 2021-жылы кабыл алынган Баш мыйзамынын 7-беренесинде “**Элдик Курултай – коомдук – өкүлчүлүктүү жыйын. Элдик Курултай кеңешүүчү, байкоочу жыйын катары коомдун өнүгүү багыттары боюнча сунуштамаларды берет**” деп жазылган. Ал эми 2023-жылдын 24-июлунда (№146) кабыл алынган “**Элдик курултай жөнүндөгү**” конституциялык мыйзамда “**Элдик Курултай – коомдун өнүгүү багыттары, коомду жана мамлекетти социалдык-экономикалык өнүктүрүү боюнча маанилүү маселелерди чечүү, жарандардын укуктарын жана эркиндигин коргоо, жарандык коомду өнүктүрүү жана руханий-идеологиялык маселелер боюнча сунуштамаларды бере турган кеңешүүчү, байкоочу коомдук-өкүлчүлүктүү жыйын**” – деп жазылып турат.

Учурда Элдик Курултай Конституция, тиешелүү мыйзам менен киргизилген коомдук-өкүлчүлүк институт. Элдик Курултайдын өзгөчөлүгү, негизинен анын кеңири коомдук өкүлчүлүккө, кеңеш берүү милдетине жана мамлекеттик бийликке коомчулуктун үнүн жеткирүүгө багытталгандыгында. Элдик Курултай – эл менен бийликти байланыштырган орган катары жергиликтүү жарандардын үнүн мамлекеттик жетекчиликке жеткирүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон коомдук институт болуп калды. Эң негизгиси Элдик Курултай эл менен мамлекеттик бийликтин ортосундагы түздөн-түз байланышты камсыз кыла турган институт, **элдин үнү бийликке түз жеткен аянт.**

Бул азыркы учурдун аныктамалары, ал эми кыргыз элинин карт тарыхында Элдик Курултай качан, кантип өткөрүлгөн, анын уңгусун эмне маселелер түзгөн, кандай вазыйпаны аткарып, маани-маңызыга ээ болгон ж.б. олуттуу маселелерге тарыхый саресеп салууну туура көрдүк.

Кылымдарды карыткан кыргыз тарыхында **Элдик Курултай** – белгилүү, мерчемдүү бир мезгилде чакырылган, калың катмар элдин өкүлдөрү чогулуп, мамлекеттин, коомдун, жоокердик согуш иштердин, эл арасындагы социалдык, экономикалык карым катнаштардын, эл аралык мамилелер ж.б. маанилүү маселелерин ортого салып, заман талабына жараша, адилеттүү чечим кабыл алган, нукура элдик жыйын болгон. Негизинен ал көчмөн демократиялык мүнөзгө ээ болуп, жамы журттун, бүтүндөй элдин эркин билдирген институт катары кыргыз элине кызмат кылган. Кыргыздардын тарыхында Элдик Курултай бул мамлекеттик жана коомдук олуттуу, өзөктүү маселелерди чечүүчү жогорку өкүлчүлүк жыйыны болгон десек жаңылбайбыз. Курултай кыргыз эли таянган көчмөндөр демократиясынын негизи катары кызмат кылып, эл менен бийликтин ортосундагы ачык-айкын байланыштын башкы институту болгон.

Тарыхый мааниден алганда Элдик курултайлар бир катар **өзгөчөлүктөргө** ээ:

➤ Элдик курултай көчмөн кыргыз элинин коомдук-саясий турмушунда **жогорку орган** катары эл турмушунда орун алган.

➤ Курултай ошол көчмөн элдин уруу, уруктук, чөлкөмдүк, аскердик, **демократиялык принциптерине** негизделген. Анткени Элдик курултайга ар бир урук, уруудан, аймактан өкүлдөр келип, коомдун, элдин турмушундагы чечүүгө зарыл, олуттуу маселелерди талкуулашып, бир туруктуу чечимге келишкен жана ал чечимдер бардыгы үчүн бирдей мааниге ээ болгон.

➤ Курултай эл ичиндеги терс, коомчулуктун ынтымагын, биримдигин бузган көрүнүштөрдү, социалдык, экономикалык,

➤ **Сот адилеттүүлүк милдеттери**, уруу, уруктар арасында чечилбеген, өзгөчө татаалдашып кеткен маселелер, Элдик Курултайдын күн тартибине коюлган. Мындай учурларда Элдик Курултай Жогорку соттун милдетин аткарып, ошол чечилбеген талаш-тартыш маселелерди, чыр-чатактарды адилеттүү чечкен.

➤ **Согуштук, аскердик маселелерди чечүү**, мындай олуттуу жагдайлар согуш жарыялоо, аны камсыздоо, аскерге

мыйзам таризинде талкуулап, ошол мезгилдин шартына, талабына жана жаңы кырдаалдарга ылайыктуу толуктоолор менен кабыл алган.

Элдик Курултайды өткөрүү кандай жана өзгөчөлүктөрү эмнеде болгон? Бул жааттагы эң негизги жараяндар:

➤ **Ачык, айкындык.** Курултайдын күн тартибиндеги маселелер алдын ала белгиленип, ага даярдыгы, маселелерди түпкүрүнөн билген жана аларды чечүүгө

Байболот АБЫТОВ,
тарых илимдеринин доктору, профессор,
IV Элдик Курултайдын делегаты,
Улуттук Кеңештин мүчөсү

Элдик курултай: тарыхы жана учурдагы абалы

каржылык жана жер маселелерин, уруулар ортосундагы чек ара, алардын ич ара мамилелерин, чыр-чатактарын, күн маселесин, керек болгон учурда, чечүү жолдорун карап, баарына бирдей милдеттүү болгон адилеттүү чечимдерди, тыянактарды чыгарган.

➤ Курултайда журт агасын, эл башын, ханды, бекти шайлоо, жоокерчилик убакта согуш, аскерге чакыруу, элдик кошуундарды уюштуруу жана тынчтык маселелерин чечүү, кыргыздардын тышкы мамилелерин жөнгө салуу сыяктуу олуттуу чечимдер кабыл алынган.

Элдик Курултайдын түзүмү жана катышуучулары кандай болгон? Ар жолу Элдик Курултайга ошол учурдагы кыргыз коомчулугунун кадыр-барктуу, оозунда сөзү, өзүнүн олутуу пикири жана чечкиндүү кадамы бар урук, уруу өкүлдөрү катышкан. Алар кимдер болгон:

❖ Беделдүү жана белгилүү уруу төбөлдөрү, албетте абройлуу байлар, манаптар жана бийлер.

❖ Кадыр барктуу, эл арасында сый-урматка татыган, көптү көргөн жана билген, салт-санааны, үрп-адатты, эли журтунун тарыхын терең жана кенен өздөштүргөн, акылгөй даанышман аксакалдар. Кээ бир учурларда мындай аксакалдарды, кемеңгер карыяларды курултайга кеңешчи катары да чакырышкан.

❖ Эл четинде, жоо бетинде болуп, өз элин, жерин, Мекенин коргоп эл урматына ээ болгон эр жүрөк, тайманбас баатырлар. Булар айрыкча согуш маселелерин чечүүдө негизги ролду ойношкон.

❖ Эл арасында таамай сөзү, бал тили, адилет чечими менен таанымал болгон, караңгыда көз тапкан, кыйын кезде сөз тапкан чечен адамдар.

❖ Курултайга кызыкдар болгон катардагы эл катышкан. Элдик Курултайдын маанилүү жыйындарына элдин калың катмары да келип, катышып, талкууларга күбө болуп, керек болгон учурларда өз сөзүн, оюн кошо алышкан.

Карт тарыхтагы Элдик курултайлар кандай милдеттерди аткарган? Алар төмөнкүлөр болгон:

➤ **Мыйзам чыгаруу**, ар бир Элдик Курултайда кабыл алынган эреже, көчмөн кыргыз элинде мыйзам катары кабыл алынып, кыргыздардын адат укугунун негизги булагы болуп калган.

чакыруу, элдик кошуундарды уюштуруу, кол башчыларды дайындоо аркылуу чечилген. Согуш жана тынчтык маселелери да Элдик Курултайда чечилген.

➤ **Социалдык, экономикалык, каржылык, чарбалык маселелерди чечүү.** Айрыкча урук, уруулар ортосунда жер бөлүштүрүү, алардын чек арасын аныктоо, салык, өлүм менен аяктаган окуяларга байланыштуу күн маселеси, урук-кескилерди жазалоо жана эл алдындагы коомдук милдеттерди аныктоо каралган.

Кыргыз элинин мөөнөттүү өткөрүлгөн Элдик курултайларында бир катар **саясий, социалдык, экономикалык, стратегиялык жана тактикалык маселелер** каралган:

1. **Журт эгесин, эл башын, бекти, ханды, деги эле кыргыз элинин, мамлекетинин тагдырын чечүүчү адамдарды шайлоо.** Анткени аларды шайлоодо сөзсүз Элдик Курултайдын макулдугу жана колдоосу зарыл болгон. Курултайдын элегинен өткөндөн кийин, эл агасы, журт эгеси же хандыкка татыктуу талапкерди ак кийизге салып көтөрүп, жарыя кылышкан. Эгерде алар эл күткөн вазыйпасын так, туура, адилеттүү аткара албаса кийинки курултайда шайлабай коюшкан.

2. **Согуш жана тынчтык маселеси.** Башка элдер менен согуштук же тынчтык мамиле түзүү, эл аралык мамилелерди аныктоо жана эл аралык аренага чыгуу, эл арасынан аскердик кошуундарды чогултуу, ар кандай муундардан аскерге чакыруу чечимин чыгаруу, кыргыз элинде эч качан бир муунду толугу менен согушка алуу каралган эмес, чек ара жана аны коргоо маселелери каралган.

3. **Уруу, уруктар арасындагы аймактык, социалдык, экономикалык, каржылык чыр-чатактар каралган.** Мисалы, жер талашуу, артыкча салык төлөө, кун куумай же башка ич ара келише албаган талаш-тартыштар Элдик Курултайда ачык талкуулашып, калыс, адилеттүү чечим чыгарылган жана ал чечим эки тарап, баары үчүн аткарууга милдеттүү болгон.

4. **Мыйзамдарды чыгаруу, талкуулоо жана бекитүү.** Кыргыз элинде жазма мыйзамдар, азыркы тил менен айтканда нормативдик актылары болгон эмес. Ошондуктан Элдик Курултай салттуу укуктук нормаларды, адат, эрежелерди

жөндөмү бар адамдар чакырылган жана катышкан.

➤ **Элдик Курултайдын чечимдери жабык эшик артында эмес**, ачык-айкын талаада, жумурай-журттун, калың катмар элдин көз алдында курултайга коюлган маселелер талкуулашып, жүйөлүү пикирлер айтылып, андан кийин гана туура, адилеттүү чечим кабыл алынган.

➤ **Чечендик өнөрдүн артыкчылыгы**, Элдик Курултайда кимдин сөзү жүйөлүү, элге алымдуу, логикалуу жана элди ынандыра алган таасирдүү болсо, ошол чечендин-оратордун пикири элдин колдоосун тапкан.

➤ **Бирдиктүү пикирге келүү (консенсус)**, мындай көрүнүш кылым карыткан кыргыз элинин көчмөн демократиясынын салттуу жараянын далилдейт. Элдик Курултай жараянында, көп учурда көпчүлүктүн добуш берүүсү эмес, ынтымакчылык менен жалпы бир пикирге келүү принциби колдонулган. Эгер тигил же бул маселени чечүүдө кайсы бир уруу каршы болсо же макул эместигин ачык айкын билдирсе, Элдик Курултай бирдиктүү, бардык тарапты канааттандырган адилеттүү чечим табылганга чейин талкуу созула берген.

➤ Ар кайсы мезгилдерде өткөн Элдик Курултай кыргыз тарыхындагы **салттуу элдик институт** катары элибиздин ынтымак-ырашкердигин, коомдук биримдигин бекемдеген.

➤ Өзгөчө эске ала турган бир нерсе, кыргыз тарыхында **курултайдын чечимине каршы чыгуу – бүтүндөй элге каршы чыгуу менен барабар болгон жана өтө оор кылмыш** катары эсептелген. Бул да тарыхый чындык.

Элдик Курултайдын тарыхый мааниси. Курултай кыргыздар үчүн жөн эле жыйын эмес, ал элдин биримдигин сактоочу негизги рычаг, механизм катары колдонулган. Ал бийликтин, журт эгедерлеринин өзүм билемдигине жол берген эмес. Эгер журт туткасы болгон инсан элдин ишеничин актабаса, кийинки курултайда аны бийликтен четтетүүгө толук мүмкүнчүлүк болгон.

Сиздердин назарыңыздарга байыркы, орто кылымдардагы жана жаңы доордогу кыргыздардын Элдик Курултайы менен азыркы Кыргызстандын Элдик Курултайынын айырмачылыктарын көрсөтө кетели:

Байыркы, орто кылымдардагы, жаңы доордогу Элдик Курултай	Азыркы Элдик Курултай
Элдик жыйын, урук, уруулардын, чөлкөмдөрдүн өкүлдөрү катышкан	Делегаттар бардык аймактардан, диний жана этникалык топтордон шайланып келет
Журт эгесин, эл башын, ханды шайлоо, согуш жана тынчтык маселелерин чечүү, уруулар арасындагы аймактык, социалдык, экономикалык, каржылык чыр-чатактарды чечүү, мыйзамдарды чыгаруу, талкуулоо жана бекитүү	Жогорку бийликке сунуш берүү, коомдук көзөмөл, Кеңеш берүүчү орган, мыйзам чыгаруу демилгеси бар коомдук институт
Ачык талкуу, ынтымакчылык-консенсус негизинде бирдиктүү, бардык тарапты канааттандырган чечим кабыл алуу	Конституция жана “Элдик Курултай жөнүндөгү” мыйзамдын негизинде иштейт, курултайдын сунуштарын Президентке, Өкмөт мүчөлөрүнө, Жогорку Кеңешке жеткирет
Көчмөн демократиялык мүнөзгө ээ	Демократиялык коомдук институт, элдик көзөмөлдү күчөтөт
Бир же эки жылда бир жолу чакырылган	Жылына бир жолу чакыруу Баш мыйзамда жана тиешелүү конституциялык мыйзамда каралган

Азыркы Элдик Курултайдын артыкчылыктары, мүчүлүштүктөрү же чектөөлөрү. Артыкчылыктар таризинде төмөнкүлөрдү айтса болот: элдин үнүн бийликке чындап жеткирүүчү аянт; Кыргызстандын бардык аймактарынан, булуң бурчунан делегаттардын катышуусу; мыйзам чыгарууну демилгелөө укугу; коомдук, элдик көзөмөлдү күчөтөт; улуттук биримдикти жана салттуу демократияны бекемдейт. Мүчүлүштүктөрү же чектөөлөрү тууралуу оюбуз: Элдик Курултай Кеңеш берүүчү орган, чечимдери бийлик органдары үчүн милдеттүү эмес; делегаттарды тандоо жараянында коомдук талаш-тартыштарга себеп болушу мүмкүн; мыйзам кабыл алуу демилгеси Жогорку Кеңешке сунуш киргизип, депутаттар кабыл алгандан кийин гана ишке ашат; реалдуу аткаруу бийлигине түз таасир эте албайт; Элдик курултай институту жаңы болгондуктан, тажрыйба аз жана механизмдер толук калыптана элек.

Эмне үчүн Элдик Курултай азыр керек? Азыркы кыргыз коомчулугунда Элдик Курултай коомдук институт, өзгөчө аянт катары Парламент менен Өкмөт жете албаган же кайта-кайта убадасын берип, бирок аткара албаган жер-жерлердеги олуттуу көйгөйлөрдү түздөн-түз Президентке жеткирүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болуп калды. Демек мындай көрүнүш кыргыз элинин генетикалык эс тутумундагы “**элдик бийлик**” деген түшүнүктү калыбына келтирүү аракети болуп эсептелет.

Жыйынтыктап айтканда, тарыхта калган Элдик Курултай – бул кыргыз элинин өзүн-өзү башкаруу жана кризистик учурда бир жакадан баш чыгарып, бир жеңден кол чыгарып, ынтымакка келүү, биригүү жөндөмүн көрсөткөн оригиналдуу жана уникалдуу коомдук институту болгону талашсыз көрүнүш. Анткени дал ошол мезгил-мезгили менен чакырылып турган Элдик Курултай кыргыздарда **жогорку элдик жыйын** болуп, мамлекеттин жана коомдун эң маанилүү маселелерин чечкен. Ал **демократиялык принциптерге негизделген** бир топ олуттуу вазыйпаларды аткарган. Курултай кыргыздардын **салттуу элдик демократиясынын символу** катары тарыхый мааниге ээ экендиги шексиз.

Эми бүгүнкү кырдаалга келели. Акыркы 3 жолу өткөрүлгөн жана учурда өтө турган IV Элдик Курултайдын **негизги артыкчылыктары эмнеде?**

➤ **Курултай эл менен мамлекеттик бийликтин ортосундагы түздөн-түз байланышты камсыз кыла турган институт, элдин үнү бийликке түз жеткен аянт болуп калды.**

➤ **Элдик өкүлчүлүк,** делегаттар бардык аймактардан, айылдардан, шаарлардан шайланып келишет. Бул борбор менен чөлкөмдөрдүн ортосундагы байланышты бекемдөөгө жана аймактык маселелерди чечүүгө көмөктөшөт, бул курултайды чыныгы элдик орган кылат.

➤ **Легитимдүүлүк,** Элдик Курултайдын чечимдери жана сунуштары элдик колдоого ээ болгондуктан, аткаруу бийлиги жана парламент үчүн чоң саясий салмакка ээ болот.

➤ **Улуттук биримдикти чыңдоо.** Өлкөдөгү элдин ар кандай катмарынын өкүлдөрү чогулгандыктан: диалог күчөйт, аймактардын ортосунда байланыш жакшырып, этностор аралык ынтымак бекемделет. Бул Кыргызстандагы коомдук стабилдүүлүктү чыңдоого өбөлгө түзөт.

➤ **Кеңеш берүүчү, байкоочу функция,** мамлекеттик саясаттагы маанилүү маселелерди талкуулап, сунуштарды берет. Бул бийликке коомдук көзөмөлдү күчөтөт.

➤ Элдик Курултай министрликтердин, борбордук жана жергиликтүү мамлекеттик бийлик органдарынын иши боюнча коомчулук алдында **сын-пикир айтып, сунуш** бере алат. Бул жарандардын бийликке **демократиялык таасирин күчөтөт.**

➤ **Эл менен бийликти байланыштыруучу звено,** курултай өлкө жетекчилигинин көңүлүн жер-жерлерде көтөрүлгөн көйгөйлөргө түздөн-түз, көзмө-көз бурат.

➤ Курултайдын эң маанилүү артыкчылыгы – анын **мамлекеттик органдарга көзөмөл жүргүзүүчү** функциясы. Курултай жыл сайын мамлекеттик органдардын (Президенттин, Жогорку Кеңештин, Министрлер Кабинетинин) отчетторун угат.

➤ **Мыйзам чыгаруу демилгеси,** Конституцияга ылайык, курултай мыйзам чыгаруу демилгесине ээ болуп, Жогорку Кеңешке сунуш киргизе алат.

➤ Курултай мамлекеттик саясаттын **стратегиялык багыттары** боюнча сунуштарды иштеп чыгат. Бул сунуштар мыйзам долбоорлорун жана өкмөттүк программаларды иштеп чыгууда маанилүү ролду ойнойт.

➤ **Социалдык-идеологиялык роль,** Курултай улуттук биримдикти, руханий жана этномаданий өнүгүүнү бекемдөөгө багытталган уюм.

➤ **Ишеним фактору,** Элдик курултай кыргыз элинин салттуу коомдук түзүмүнө таянып, жарандардын ишенимине ээ болгон институт катары иштейт.

➤ Курултайда улуттук өнүгүү стратегиясы, мамлекеттик реформалар, социалдык-экономикалык көйгөйлөр сыяктуу чоң масштабдагы маселелер коомчулук менен бирге талкууланат. Бул мамлекеттик чечимдердин **легитимдүүлүгүн жана коомдук колдоону** жогорулатат.

➤ Парламент – **мыйзам чыгаруучу** орган, ал эми Элдик Курултай – **кеңеш берүүчү жана коомдук өкүлчүлүк органы.** Курултайдын чечимдери мамлекеттик саясий багыттарга таасир эте алат.

Демек алдыда боло турган IV Элдик Курултай биз үчүн маанилүү жана олуттуу окуялардын бири болуп калаары талашсыз.

● Курултайдын катышуучуларына

Жедигер СААЛАЙ, Кыргыз эл акыны, КР Конституциялык сотунун экс-судьясы

Өсөөр жолду – “Уңгужолду” түптөдүк...

“...Элдик Курултай кеңешүүчү, байкоочу жыйын катары коомдун өнүгүү багыттары боюнча сунуштамаларды берет”.

(КР Конституциясынын 7-беренеси)

Кыргызстандан кыйындары кыйындын Кезектеги курултайга жыйылдың. Арыбаңыз, Ала-Тоодон тандалган, Абройлуу делегаты жыйындын!

Элиң үчүн жашап, иштеп, “Эл!” депсиң, Элиң шайлап, бириң бекер келбепсиң. Элбиз биз да, эми сенден күтөбүз, Эми элге кандай сунуш бермексиң?!

Өзгөрүүлөр калып кээде тушалып, Өткөөл мезгил кетти недир узарып. “Өзгөчө” деп аталган бир эл болдук, Өмүр барат батар күндөй кызарып.

Кыргыз өлкө тыңый албай курулуп, Ар кимдерди туурап, улам кубулуп, Турган кезде өсөр жолун табалбай, Аркы жээкке, берки жээкке урунуп,

Тешкен тоодон көрүнгөндөй ак жарык, Эл кубанып, бийлик таза башкарып,

Жазаланып, тазаланып жемкорлор Эми мына жаңы жашоо баштадык.

Жемкорлордун жеп-ичкенин кустуруп, Жер-жерлерде мектеп куруп, иш кылып. Кылмышкерди кармап, катуу жазалап, Курулуштун мыйзамсызын буздуруп,

Өткүр муундун өкүлдөрү аттанды. Өлкө үчүн иш дегенде аш калды. Өз жолуна салып элди байыркы, Өнүгүү доор эми мына башталды.

Өткөөл мезгил – бул өзүнчө кечмелик, Өткөн чакты, наркты-салтты эстедик. Өздөн чыккан жаттардан бүт арылып, Өнүгүүдө мына эми тездедик.

Өткөөл чакты өткөн чакка бүктөдүк, Өсөөр жолду – “Уңгужолду” түптөдүк. Өнүгүүчү багыттарда иш баштап, Өзгөлөрдүн жардамдарын күтпөдүк.

Сен делегат, көңүлүңдү буруп жай, Мурдагыдай кызууланбай, урушпай, Уңгужолду арбытуунун жолун айт, “Уңгужолго” башат болсун, курултай!

Эми дагы кетирбестен каталык, Өсөр жолду кенен чаап, ачалык! Сен, делегат, жетишүүнүн жолун айт, “Уңгужолдо” жети багыт атадык!

Жети багыт – “Кыдыр бири жетинин”, Жетөөсү тең ээлеп акыл-сезимиң, Жеткирүүгө элге маани-маңызын, Жардам кылсын сенин дагы чечимиң!

Илим-билим, таалим жана тарбия, Маданият биздин элде барбы ыя?! Улуу-кичүү урмат кылган бир-бирин, Улуу сапат бүгүн кайда калды ыя?!

Зыяны жок чыккан чөптөн башкага, Өз үйүңдөй карап тоого, ташка да, Кастарлаган айлананы-чөйрөнү Касиетиң, асты элим, таштаба!

Жата бербей керектөөчү эл болуп, Жапондорго, кытайларга тең болуп, Жандандырып экономикабызды, Өндүрөлү, өрүшүбүз кең болуп!

Оо кыргызым, ниет-пейлибиз оңдолуп, “Уңгужолдо” дайым бизге жол болуп, Кыргыз тилде сүйлөп кыргыз жараны, Өңгө улут кыргыз тилде ойлонуп,

Өнүгөлү, “чөп жеп биздин итибиз”, Оңолсунчу, кыргыз өлкө ишибиз! Улут, уруу, дини кайсы болсо да, “Кыргыз жаран” болсун ар бир кишибиз!

Жардам кылып, бир-бирине ашыгып, Жаш-кары бүт спорт менен машыгып, Гүлдөтөлү кыргыз жерин, өлкөнү, “Уңгужолду” чындап ишке ашырып!

Ала-Тоосу, төрт түлүгү турса бу, Ачпаш керек кыргыз элдин курсагы. Жакыр болуп жашоого сен акың жок, Бар бол, бай бол, Манас Ата урпагы!

Ар нерсени айта бербей жобурап, Сен делегат, өнүгүүнүн жолун айт! “Уңгужолдун” сырын ачып бербесең Курултайга катышпастан кайра кайт!

18.12.2025

● Курултайдын талабы

Аймактардан шайланган делегаттар менен жолугушуу учурунда жергиликтүү деңгээлдеги бир топ маселелер көтөрүлдү, бир канча суроолор берилди. Ошолордун эң эле орчундуусу бул Элдик Курултайдын – коомдук-өкүлчүлүктүү жыйын экендиги, анын ишмердүүлүгүнүн маани-маңызы, делегаттардын макамы ж.б.у.с. суроолор болду, мунун өзү мыйзам ченемдүү деген ойдо мун. Себеби, Элдик Курултай – элдик башкаруу институту катары тарыхта болгону менен коомдук-саясий системага жаңы кирип жатат. Андыктан, эл арасында ар кандай суроолордун жаралышы толук мүмкүн.

“Эскини эскермейин жаңыны жаратыш мүмкүн эмес” демекчи, карт тарыхтын эчендеген сыноолоруна кабылган ата-бабаларыбыз байыртан мезгил-мезгили менен элдин башын кошуп, туруктуу мамлекеттик бийликти орнотуу үчүн курултай өткөрүп, андагы каралуучу абдан орчундуу, курч маселелерди алдын ала макулдашып, курултайга даярдыгы бар, элдин турмуш-тиричилигин, каада-салтын, ой-санаасын, тарыхын мыкты билген элдин өкүлдөрү чакырылып, эл башчылары, эл жакшылары чогулуп маселе чечишкен эмеспи.

“Устаранын мизинде оодарылган дүнүйө” болуп турган чакта да кыргыздар ички биримдигин, башка элдер менен болгон алака катыштарын өксүтпөй, курултайда алдын ала маалым болгон маселени кеңешип, терең талкуулоо менен эртеңкиге эреже боло турган так, ачык айкын, калыс чечимдерди кабыл алып келишкен. Күндөр айга, айлар жылга айланып курултайда (Улуттук улуу жыйын, Мажилис, Чогулуш, Жыйын кандай айткан менен мааниси ошол эле) кабыл алынган чечимдер акырындык менен кыргыздардын адат укугунун негизги булагына айланган.

Бүгүнкү күндүн тили менен айтканда, курултайдын чечими менен кыргыз элинин каада-салтында, нарк-насилдинде жеке адамга караганда элдин жолу улуу экендигин, байыркы бир заманда жазуу салтынан ажырап, айла-амалы түгөнгөн чакта дагы «Хан бийлигинен нарк күчтүү» деген таяным ар дайым күчүндө болуп, доор алмашкан сайын ошол доордогу элдин арасынан чыккан сынчыларынын сын корутундуларынан, ойчулдарынын оюнун орток акылынан жаралган макал-лакаптары, табышмактар, учкул сөздөр, санат ырлары алардын демине дем кошуп, күчүнө күч кошуп, келечекке туура багыт берүү менен дүйнө тааным тажрыйбаларын коротпой жалпы адамзаттык маанидеги оозеки көркөм мурастарды жаратып, нечен деген кылымдардын кыйырын карытып келген.

Мына ушундай оозеки көркөм мурас тарда да байыркы көчмөн элдердин жашоо турмушу, мамлекеттүүлүк, мамлекеттин бүтүндүгүн сактоо сыяктуу улуттук улуу мерчем-тилектер камтылган. “Бөктөргү кушту учкан жейт, бөлүнгөн журтту душман жейт” дегендей, мамлекеттин бүтүндүгүн сактоону башкы орунга коюп, элдик жыйын саналган курултай чакыруу менен ата-бабалар б.з.ч. Х кылымда эле элди бийликтин чыныгы ээсине айлантып, 840-жылдан баштап Улуу кыргыз дөөлөтү – Каганат курушкан.

Ошентип, байыркы көчмөн элдердин жашоо турмушу, башынан кечирген окуялары, ошол окуяларга болгон бабалардын мамилеси көөнөрбөс мурас катары биздин күнгө салтты, наркты сактоо менен элди, мамлекетти адилеттүү башкарууга көмөктөшө турган институту катары Элдик Курултай 2021-жылдын 5-майында Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясы менен тиешелүү макамына ээ болду. Тактап айтканда, баш мыйзамда мамлекеттик бийликтин үч бутагына тең тиешелүү бакыйган 5-беренедө Элдик Курултайдын ыйгарым укуктары камтылган.

Конституциянын 7-беренесине ылайык Элдик Курултай — коомдук-өкүлчүлүктүү жыйын. Элдик Курултайдын жалпы жыйыны бир жылда бир жолу Кыргыз Республи-

Элдик Курултайдын маани-маңызы, коомдогу ээлеген орду жана анын аткара турган иш милдети, укуктук негизи кандай? Минтип суроо салып турганым да жөн жерден эмес. IV Элдик Курултайды өткөрүү, делегаттарды шайлоо жана координациялоо боюнча уюштуруу комитетинин мүчөсү катары аймактардан шайланган 700 делегат менен алдын ала жолугушууларды өткөрүп, уюштуруу маселелерин жеринде чечип келгенге аракет жасап, эл арасында болуп келдик.

**Чолпонкул Арабаев,
КР Президентине караштуу
УИАсынын вице-президенти,
академик, ю.и.д. профессор**

Элдик Курултай – коомдук-өкүлчүлүктүү жыйын

касынын Президентин Улуттук Кеңештин сунушу боюнча Элдик Курултайды өткөрүү убактысын жана ордун көрсөтүү менен аны өткөрүү жөнүндө чечим кабыл алат, ал эми Элдик Курултайдын катчылыгы курултайдын делегаттарын шайлоо тартибин, уюштуруу жана өткөрүү боюнча иштерди камсыз кылат.

Элдик Курултай кеңешүүчү, байкоочу жыйын катары коомдун өнүгүү багыттары боюнча сунуштамаларды берет. Элдик Курултайдын уюштурулушу жана ишмердүүлүгү Конституция жана конституциялык мыйзам менен аныкталат деген Конституциялык укуктук ченем каралган. Учурда коомдун өнүгүү багыттарын экономикалык, саясий, социалдык, руханий жана коопсуздук боюнча беш багытка бөлсөк болот. Аталган багыттар боюнча өтө маанилүү сунуштар делегаттар тарабынан Элдик Курултайдын жыйынында же болбосо программа, мыйзам долбоору катары берилет. Ошондой эле мамлекеттик кызматкерлерге карата, анын ичинде Министрлер Кабинетинин мүчөлөрүнүн, аткаруу бийлигинин башка органдарынын жетекчилеринин ишмердиги боюнча да сунуштарды берүү укугуна дагы ээ.

Демек, Элдик Курултай институту макамы боюнча жарандык коомдун өкүлдөрүнүн борбордук жыйыны деп атасак болот, ал эми жарандык коом биздин өлкөдөгү дайыма курч маселелерди көтөрүп келген, мамлекеттик бийликтин органы эмес, эң таасирдүү уюм.

Ал эми 70-беренедө Президент – Элдик Курултайдын сунушун эске алуу менен Министрлер Кабинетинин мүчөлөрүн жана аткаруу бийлигинин башка органдарынын жетекчилерин мыйзамга ылайык кызматтан бошотот; Элдик Курултайга өлкөдөгү абал жана мамлекеттин ички жана тышкы саясатынын негизги багыттары боюнча жыл сайын кайрылуу жасайт; Элдик Курултайдын жыйналышында чыгып сүйлөөгө укуктуу.

Өлкөбүздүн баш мыйзамында Президент мамлекет башчы, Кыргыз Республикасынын аткаруу бийлигин жетектей турган бийик даражалуу саясий кызмат адамы катары жогоруда белгиленген ый-

гарым укуктар берилген.

Ал эми Жогорку Кеңештин Төрагасы Элдик Курултай менен өз ара аракеттенүүсүн камсыз кылат деген Конституциянын 81-беренеси, ошондой эле 85-беренедө да мыйзам чыгаруу демилге укугу башка 6 субъекти сыяктуу эле Элдик Курултайга да таандык укуктук ченем каралган.

Элдик Курултай өлкөбүздүн сот бийлигине да өз таасирин тийгизүүчү коомдук институт, Башмыйзамдын 96-беренесинде Сот адилеттиги иштери боюнча кеңештин 12 адамдан турган курамынын үчтөн экинсинен кем эмеси судьялардан, үчтөн бири Президенттин, Жогорку Кеңештин, Элдик Курултайдын жана юридикалык коомчулуктун өкүлдөрүнөн түзүлөт.

Демек, Элдик Курултайдын укуктук негизин эң жогорку юридикалык күчкө ээ болгон жана эң маанилүү коомдук мамилелерди укуктук жактан жөнгө салууда негиз болуучу таянымдарды жана укуктук ченемдерди бекитүүчү, мыйзамдардын жана башка ченемдик-укуктук актылардын укуктук булагын өлкөбүздүн баш мыйзамы Конституция түзөт.

Элдик Курултайды уюштуруу жана анын иштөө тартиби Кыргыз Республикасынын Элдик Курултайы жөнүндөгү Конституциялык мыйзамы менен аныкталат, ал эми Элдик Курултайга тиешелүү башка укуктук ченемдик актылардын жоболору аталган конституциялык Мыйзамга ылайык келүүсү абзел.

Элдик Курултай анын жалпы жыйыны – курултайды өткөрүү мезгилинде гана шайлануучу 700 делегаттан турат жана алардын квоталарга бөлүнүшү Кыргыз Республикасынын Президентинин чечими менен региондук, тармактык, этностук, улуттук жана жаш курактык таандыктуулугу өкүлчүлүк таянымы боюнча, ал эми делегаттарды шайлоону өткөрүүнүн тартиби Улуттук Кеңеш бекиткен жобо аркылуу, курултайды өткөрүү тартиби Элдик Курултайдын делегаттары тарабынан бекитилген регламент менен аныкталат.

Элдик Курултайда мамлекеттик бийлик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын иши менен байланышкан маанилүү маселе-

лер талкууланат. Маселен референдумга коюла турган сунуштар, коомдун жана мамлекеттин өнүгүүсүнө багытталган концепциялар, программалар, мыйзам долбоорлору, өлкөнү руханий-маданий жактан өнүктүрүү, элдик салттарды жана мурастарын сактоо, мамлекет менен диний конфессиялардын өз ара мамилелерин, адам укуктарынын жана эркиндиктеринин абалын, экологияны сактоо жана жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу, региондор аралык жана этностор аралык талаш-тартыштарды жана чыр-чатактарды чечүү, элибиздин тарыхый, материалдык руханий мурастарын сактоо жана башка маанилүү маселелер боюнча сунуштамалар каралат.

Элдик Курултайдын Улуттук Кеңеши курултайдын делегаттары сунуштаган талапкерлердин арасынан шайланган 17 мүчөдөн турат, анын курамынан төрагасы жана эки орун басары шайланат. Улуттук Кеңеш курултайдын иш убагында анын кароосуна кирүүчү маселелерди даярдоону жүзөгө ашыруучу жана Элдик Курултайдын ишин координациялоочу, Элдик Курултайдын жетектөөчү жана багыт берүүчү органы катары коомдук башталышта иштейт.

Улуттук Кеңеш Элдик Курултайдын делегаттарын шайлоо тартиби жөнүндө жобону, ошондой эле Элдик Курултайды уюштуруу жана өткөрүү тартибин жөнгө салуучу регламентти иштеп чыгат. Улуттук Кеңештин төрагасы Элдик Курултайдын жана Улуттук Кеңештин атынан мамлекеттик бийлик органдары жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен өз ара аракеттенүүнү камсыз кылат. Улуттук Кеңеш 7 адамдан турган Элдик Курултайдын катчылыгын шайлайт. Улуттук Кеңештин иштөө тартиби Элдик Курултайдын регламентинде аныкталат.

Элдик Курултай делегаттарынын жалпы санынын көпчүлүгүнүн ачык добушу менен курултайдын резолюциясын кабыл алат, ал эми кабыл алынган резолюция Кыргыз Республикасынын Президентин, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши, Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети, мамлекеттик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, жергиликтүү мамлекеттик администрациялар тарабынан эске алынууга тийиш.

Жогоруда мен төртүнчү Элдик Курултайдын делегаттары менен жолугушуудагы алардын көп-кеңештерине, сунуш-пикирлерине эл арасында айтылып жаткан айрым суроолоруна жооп бердим деп ойлойм.

Элдик Курултай институту нагыз элдик жыйынга айланып, Улуттун улуу көчүн улайт деген терең ишенимдемдин, анткени өлкө башчыбыз урматтуу Садыр Нургожоевич Жапаровдун саясий эрки менен Элдик Курултай институтуна терең көңүл буруп, назар салып, мамлекеттик органдардын бул институт менен тыгыз иштешин талап кылып келүүдө.

Мына ушуга байланыштуу дагы бир көңүл бура турган жагдай учурда Курултай институту боюнча илимий издөөлөр айрым гана жеке демилге менен ишке ашып келүүдө, ал эми мамлекеттик буюрмадагы илимий темалар дээрлик жокко эсе экендигин эске алсак, өткөн жылдан баштап мамлекет илимий чөйрөгө камкордук көрө баштады. Эми илимий издөөлөр диссертациялык деңгээлде уланса, коомдун руханий-экономикалык өнүгүүсүнө өбөлгө боло турган илимий эмгектер жарык көрө баштаса, өлкөбүздүн Жаңы Кыргызстан болуп өнүгүүсүнө илимий негизделген шарт түзүлүп, байсалдуу жолу ачылат!

Улуттук илимдин өнүгүүсү - өлкөнүн жарандарынын сапаттуу жашоосун, саламаттыгын, маданиятын, айыл чарба, өнөр жай жана башка тармактарын жаңы илимий технологиялык, инновациялык деңгээлде изилдөө менен өлкөбүздүн эгемендүүлүгүн сактоону камсыздайт!

Элдик Курултайдын трансформациясы

Тарыхка кылчай-сак, кыргыздын тунгуч профессионал тарыхчысы Белек Солтоноев “Кызыл кыргыз тарыхы” деген китебинде негедир Курултай деген терминди колдонбоптур. Мисалы: Пишпекте саяда, же Нарын кыргыздары Көтмалдыда топ кылып деп жазат. Биз башка тарыхый булактардан жана Х. Карасаевдин китептерине таянып, 2010-жылы жарык көргөн “Кыргыз тилинин сөздүгүн” эске алып, “Курултай – элдик, коомдук уюмдардын жана партиялардын чоң жыйындары” – дегенин макул таптык.

Октябрь революциясына чейинки биз билген курултайларда эч кандай квота, чен өлчөм болгон эмес. Кабар жер-жерлерге жеткенден кийин оозунда сөзү, эл арасында баркы бар бир уруунун же ошол өрөөндүн иш билги азаматтары топтолушуп Курултайга жөнөгөн. Азыр эми заман өзгөрдү, интернет менен электрондук почтанын мезгили келди, 2 жаштан 90 жашка чейинкилер бардыгы телефон чукуп олтурушат. Трамп кайда, Путин эмне деп сүйлөдү, С. Жапаров Пакистанда эмне жөнүндө сүйлөштү, жадыбалдай жат билишет.

Мына ушул кырдаалда биздин Курултай кандай болушу керек?!!

Эгерде биз Курултайды кынтыксыз уюштурсак, глобалдашкан заманда кыргыздыгыбызды (иденттүүлүгүбүздү) сактап кала турган белгилердин бири катары сыпаттасак да туура болот!

Ачып-көздү жумганча үч курултайды өткөрдүк. Көч бара-бара оңолот дегендей улам кийинки курултай маани-маңызы, сапаты жагынан оңолуп келе жатат. Бул чоң иш чаранын мындай темп менен өсүшү мыйзам ченемдүү көрүнүш, анткени Курултайдын түпкү максаты мамлекетибиз кантип өнүгөт, биз кайда баратабыз деген маселеге жооп бериши керек.

IV Элдик Курултай – буга чейин өткөн Курултайларга караганда түп-тамырынан башка болот го деп ойлоймун. Анткени, мурдакы курултайларда көбүнчө эле баланча жерде мектеп же бала бакча жок, түкүнчө жерде “арык казылбай калды” же “суу келбей жатат” деген өңдүү маселелер көтөрүлгөн. Албетте, бул деле мыйзам ченемдүү көрүнүш болчу. Алардын баары биз жогоруда белгилегендей “көч бара-бара түзөлүп”, биринин артынан экинчиси чечилип жатат. Эми IV Элдик Курултайда мамлекет кайда баратат, биздин тагдыр кандай болот деген маселелер көтөрүлөт деп ойлодум. Кечээки өткөрүлгөн шайлоонун жүрүшү, анын түзүмү, шайлоону кантип жакшыртуу багытындагы жол-жоболору боюнча изги сунуштар берилет деп эсептейм.

Албетте, шайлоо өтүшү керек, бийлик эл тарабынан тандалышы шарт, дүйнөлүк практикада ошондой. Бирок, биз өзүбүздүн жолубузду табышыбыз керек. Эзгөчөлүгүбүздүн бири ушу курултай. Мисалы, ар бир айылдардагы курултай, андан жогорулаганда райондук масштабдагы курултай, анан облустук деңгээлде курултай өткөрсөк, ар кимиси өз деңгээлиндеги маселелерди чечсе.

Айтор, курултай менен аймактарда көп нерсени орду-ордуна, жай-жайына койсо болот. Мына ошондой кылып шайлоо боюнча да өз жолубузду издеп таппасак, кыргыздын түбүнө нааразычылыктын тутанышына шыкак берген шайлоолор жетет жекилди. Ушул алкактан алганда бир топ өзгөрүүлөр болушу керек. Анын баары Уңгужолдо турат, ошого түздөлүшүбүз шарт. Демек, биз өткөн тарыхыбызда курултайдан башка да кандай, бүгүнкү күнгө шайкеш келе турган, батыштан келген, азыркы шайлоону өзгөртө турган эмне дасмиябыз бар, ошону издөөбүз шарт. Ошентип бул курултайда келечекке басуучу жолубузду аныкташыбыз зарыл деп ойлоймун.

Анткени, биз 35 жылдан бери коомубуз-

дун өсөр жолдорун издеп келе жатабыз. Биз эле эмес, Балтика жээгиндеги үч республиканы кошпой айтканда, Союздан тараган калган 12 мамлекеттин бардыгында ушул абал өкүм сүрүүдө. Мен ошолор боюнча өз изилдөөлөрүмдө жазып, кантип биз СССРге кирдик, кантип биз өлкө болдук, эгемендик жылдарда эмнеге жеттик деген талдоо менен аягын Уңгужолго алып келе жатам. Биздей болуп башкалар дагы татаал жолду басып өткөн. Япондор да бир учурда кайсы багытта басышты билбей чайналып, акырында самурайлык дух, европалык илим-билим деген жолду тандап, чоң бийиктиктерди багындырышууда. Биз дагы Манастан келе жаткан өзүбүздүн ду-

Негизи, 2021-жылга чейинки Конституцияларга курултай жөнүндө жоболор кирсе да, ал аткарылбай, сенек бойдон калып келген. 2021-жылы кабыл алынып, азыр иштеп жаткан Конституцияда гана курултайдын маани-маңызы так, даана көрсөтүлдү. Тилекке каршы, ошол кездеги Жогорку Кеңеш ар түрдүү шылтоолорду айтып, “Элдик Курултай жөнүндөгү” КР Конституциялык мыйзамын кабыл албай, кыр көрсөтүп, атайын создуктурушту. Мындайча айтканда, депутаттар ачык эле бут тосушкан.

Аргасыздан 2022-жылы өлкө жетекчиси Садыр Жапаров өзүнүн жарлыгы менен республикада жалпы элдик I Курултайды чакырып, саясий кадам жасады. Бул кадам ошол мезгилде жалгыз эң туура чечим болгон.

хубуз-тарыхыбызды өзөк кылып, дүйнөлүк деңгээлдеги илим-билим, алдыңкы технология деген жолду табышыбыз зарыл.

Бир нерсени белгилей кетишим керек, эгемендик алган жылдарды ашата бергенибиз туура болбойт, себеби баарыбыз жаш элек. Эйфория болдук. Акаевдей президент жок деп жалпыбыз сыймыктанган учур өттү. Өлкөнү экинчи Швейцарияга айландырабыз деген убадага ишендик. Тилекке каршы, туура эмес жолго түшкөн экенбиз. Арийне, ал учурду кайра-кайра жамандай бергенден пайда таппайбыз. Өттү, кетти. Эми алдыга гана жылуунун аракетин кылып, туура багытты тапканга аракет кылышыбыз шарт. Өз түндүгүн көтөргөн ар бир эл, мамлекеттер адашкан, мүдүрүлгөн. Биз да ошолордун бирибиз. Мына эми гана жакшы жакка баратканыбыз сезилип, көрүнө баштады.

Президент Жапаровдун жасаган иштери да көңүл жылытат. Ушул жерде баса белгилеп кетээрим коррупцияга каршы күрөш бир эле Ташиевдин тапшыпи болбош керек, бул маселе боюнча да курултайда сөз болуп колдоо табышы зарыл. Анткени биздеги негизги көзгө урунган, коомчулуктан колдоо тапкан коррупцияга каршы күрөш эмеспи. Демек, Курултай бул маселеге да жылуу сөзүн айтат го деп ойлойм.

Муну туура кабыл алып, түшүнүшүбүз зарыл. Ушул жагдайлардан алып караганда азыркы курултай өзгөчө болот деп турам. Мамлекеттин багытын аныктаган маселелер көтөрүлөт деген ишенич бар.

Жогоруда айтылгандай эгемендүүлүк башталганда бери бир топ инсандар курултай маселесин байма-бай көтөрүп келишти. Бирок, такыр эле сааты чыкпай келди эле. Президент Садыр Жапаровдун мындан он жылдай мурда чыккан “Саясаттагы 10 жыл” деген китебинде да республикабызга жаңы система киргизүү жөнүндө сөз учугун улап, “курултай системасын киргизишибиз керек” деп баса белгилеп, анын жол-жобосун ачык, так көрсөтүп берген.

Ошентип, алгачкы Аскар Акаевдин тушунда Абдыганы Эркебаев уюштурган Бүткүл дүйнөлүк кыргыздардын курултайы жана Курманбек Бакиевдин Ынтымак курултайларынан түп-тамырынан айырмаланган мамлекетти натыйжалуу башкаруудагы өзүнчө институт катарында кабыл алынды. Мурдагы эки курултайдын биринчиси дүйнөлүк деңгээлде кыргыздардын канчалык дасмиясы бар экенин биледи десе, экинчиси К. Бакиевдин тегерегиндеги кошоматчылардын декоративдик акыркы аракеттери болгон.

Ал эми 2022-жылдагы жалпы элдик курултай өзүнүн мыйзамы жана бекитилген регламенти болбосо да, анын уюштурулушу жана өтүшү чоң сабак, эл үчүн жеңиш болду. II Курултайда уюштурууну жана өткөрүүнү бийик деңгээлге чыгарышты. Садыр Нургожоевичтин тикелей кийлигишүүсүнүн натыйжасында “Элдик курултай жөнүндөгү” мыйзамды Жогорку Кеңештин депутаттары карап, 2023-жылдын 24-июнунда кабыл алып беришти.

Кыскасы, Кыргызстандын соңку жаңы саясий тарыхында “Элдик курултай жөнүндөгү” Конституциялык мыйзам пайда болуп, Элдик курултай өзүнчө институт катары расмий түрдө калыптанды. Ушул жерде айта кетейин, Кыргыз Республикасынын “Элдик курултай жөнүндөгү” Конституциялык мыйзамы дүйнөлүк юридика илиминде аналогу жок мыйзам. Бирок ошентсе да айрым бир маселелерге өз оюмду кошо кетсем.

Бүгүнкү күндөгү Кыргызстандагы көйгөйлүү маселенин бири диндеги башаламандык. Ушул курултайда дин боюнча дагы чечүүчү сөздөр айтылат деген үмүттөмүн. Ооба, биз бардыгыбыз мусулманбыз, өз парзыбызды, вазыпалыбызды билебиз, шариятты мүмкүн болушунча карманабыз. Бирок, кийинки кезде эркек-аял дебей кыргыз наркына мүнөздүү эмес

шалбыраган узун көйнөк кийип, көздөрүнө чейин жаап чүмкөнгөн, сапсайган сакал койгон балээ басып калды. Мен үч жолу Мекке, Мединага зыярат кылган, араб аалымдары менен көп жолу ар түрдүү темаларда субхатташкан адам катары айтарым, бул туура эмес. Айрыкча мектептерде бирдей форма, орто жана жогорку окуу жайларда атайын официалдуу мамлекеттик кийим (дресс-код) менен болушу керек. Анткени, баш мыйзамыбызда белгиленгендей, биздин мамлекет – светтик өлкө. Муну ар бир жаран эстен чыгарбашы керек. Албетте, булардан башка да бир топ олуттуу ойлор бар, аны мезгили келгенде айтарбыз.

Эми сөзүмдүн аягында Жапаров менен Ташиев тандеми жөнүндө. 2020-жылдын аягында Садыр Жапаров менен Камчыбек Ташиев бийликке келди. Бир топ оозго аларлык түзүк иштерди жасап жатышат. Негизгиси, коррупция менен чыныгы күрөштү башташты, бул чоң эрдик. Бирок, 35 жыл бою тамырлаган жемкорлукту чукул аралыкта тазалап коюу мүмкүн эмес экен. 35 жыл деген бул жарым кылымга жакын убакыт.

М.Саакашвили Грузияда Американын күчү жана чоң каражаты аркылуу коррупцияга каршы күрөштү. Грузин достордун айтымында, Грузияда коррупцияга катыштыгы жок бир дагы үй-бүлө калбаптыр, бүт бардыгы аралашкан. Бизде деле дээрлик ошондой десек жаңылышпайбыз. Бирөөнү камаса эле экинчиси чыгып жатат, анткени куда-сөөк, дос-жар, жек-жаат, тууган-урук ж.б. болуп тамырлашып кеткен да. Азыр камалгандардын туугандары, мыйзамсыз менчиктештирген мүлкүн тарттыргандардын жакындары ар кайда жамандап, бийликти жек көрсөткөнгө аракет кылып жүрүшөт. Мына ушул алкактан караганда бизде жемкорлук менен күрөшүү өтө кыйын. Албетте, ага карабастан күрөштү жүргүзүп жатышат, ал аракеттери алкоого татыйт. Эгер мамлекет жемкорлуктан тазалансын десек, коррупцияга каршы күрөштү баарыбыз жапа тырмак колдоп, жардам берүү керек.

Элге тынымсыз акыйкат маалымат берүү зарыл. Мен мугалим катары айтсам, жемкорлорду кармап, алардан миллиарддаган каражатты бюджетке түшүрүп жатканы бул иштин бир эле жагы. Ал эми көзгө көрүнбөгөн тарбиялык жагы эч нерсе менен өлчөнбөйт. Жаңы өсүп келе жаткан жаш муунга өтө чоң, эбегейсиз тарбия берилүүдө. Мисалы, мектептеги балдар буга чейин кримавторитет болот, ошол аркылуу акча топтоп депутат же министр болот деп калган. Азыр баары ойлонуп калды, мандай тер менен акча таппаса болбойт экен деп. Бул чындыгында эле чоң тарбия. Эгерде бийлик коррупция менен күрөшүп жатамын деп элди алдап, мурдагылардай айткан сөзү менен иши дал келбесе, ар бир мектепке бирден Гапыр Мадаминовду жиберсек да натыйжа бермек эмес.

Жыйынтыктап айтканда, Элдик Курултай биз ким элек, ким болдук, мындан ары жалпы республиканын, мамлекеттин экономикасы, социалдык чөйрөсү, коргонго потенциалы кантип өнүгөт, ал үчүн эмне кылыш керек, ички-тышкы саясат, коңшулар менен мамиле, миграция, кайра иштетүү, тамак-аш жана энергетикалык коопсуздук ж.б. ушундай өзөктүү тагдыр чечүү стратегиялык маанидеги маселени коюп жана кантип чечсе болот, ошону көргөзүү зарыл.

Жолборс ЖОРОБЕКОВ,
саясий илимдеринин доктору, профессор,
Кыргыз Республикасынын илимге эмгек сиңирген ишмери

Декабрь – время подводить итоги проделанной работы. Время анализировать цифры, факты, результаты. Время ответа на вопрос: каким с позиции экономики выдался год? 2025-й был успешным, считают эксперты. Международные резервы страны в октябре достигли почти 8 млрд. долларов, увеличившись на более чем 3 млрд. по сравнению с октябрём 2024 года. Кыргызстан, по данным МВФ, вошел в тройку стран мира по темпам реального роста ВВП, особенно значительный рост зафиксирован в строительной отрасли – 42,8% в среднем за год. И все же самым важным, самым ярким ключевым показателем достижений в экономике стало сообщение о том, что консолидированный бюджет впервые превысит исторический триллионный рубж.

Что обычно пишет пресса, когда речь идет о доходах бюджета? Пишет о налогах, об обязательных платежах в казну, что в принципе логично, объяснимо. Но налоги, прочие сборы – это лишь то, что видно на поверхности. Их можно назвать ветвями, плодами, если экономику представлять как дерево. А у него есть еще и корни, которые питают бизнес, которые дают энергию налогоплательщикам, обеспечивают динамику, темпы, устойчивость их развития. В роли корней в данном случае выступают инвестиции. Вот о них и поговорим.

Традиционные источники, новые тренды

Источников инвестиций в любой национальной экономике, конечно же, множество. Это, к примеру, и собственные средства предприятий, и сбережения населения. Нюанс только в том, какой вес, какое значение в развитии конкретной страны имеет тот или вид ресурсов. Если смотреть с такого ракурса, то в качестве основных традиционных источников для Кыргызстана выступают переводы от трудовых мигрантов (в годовом выражении в последнее десятилетие они выросли с \$1,6 миллиарда до \$3 миллиарда), кредиты от международных финансовых организаций.

Между тем в последние годы появились и новые тренды.

Первым трендом страна обязана, будем откровенны, конфликту России с западными странами. Жесткие, многочисленные санкции, принятые в отношении Москвы, привели к тому, что товарные потоки изменили маршруты, а Кыргызстан стал транзитным хабом, стал оказывать услуги, которые жизненно необходимы и потребителям, и производителям определенных видов товаров и продукции. В последнее время проявляется и тенденция перехода иностранных чисто внешнеторговых компаний в разряд производителей: они все чаще начинают налаживать производство в Кыргызстане, начинают строить заводы, фабрики. Процесс сей означает одно: бизнес, внепланово, скажем так, изучившие условия работы в нашей стране, оценившие ее потенциал, ее возможности, решает остаться здесь всерьез и надолго.

Да, где-то происходят драматические события, но жизнь, она рациональна, она жестока: в истории всегда так бывало и так будет – кто-то теряет, а кто-то находит. Хотя в открытом доступе нет конкретных данных о том, сколько наша экономика получает на новом направлении, ясно то, что цифры очень и очень впечатляющи (да и углубляться в эту весьма деликатную по понятным причинам тему вряд ли нужно). С уверенностью все-таки можно сказать одно: Кыргызстан, благодаря своей внешней политике (рабочие отношения со всеми глобальными мировыми игроками), благодаря

Корни триллионного

оптимальным условиям ведения бизнеса в стране (низкие налоги, удобные процедуры, оперативное реагирование властями на изменения ситуации), сумел-таки воспользоваться шансом заработать на политических катаклизмах.

Новым, вторым драйвером развития экономики Кыргызстана стало строительство. Отрасль, по темпам роста значительно опережая другие сектора народного хозяйства (около 27,7 – 42,5 % по разным оценкам), демонстрирует высокую динамику и скорость исчисления, по официальным данным, в десятках процентов. Возникает вопрос: в чем причина такого стремительного рывка строителей? Объяснений здесь несколько.

Объяснение первое. Инвестиции в основной капитал увеличиваются буквально лавинообразно – только за первый квартал уходящего года, например, они показали рост в 90%. И не удивительно, что доля строительной отрасли в ВВП страны уже превышает 8% и она стабильно увеличивается.

Объяснение второе. На строительный рынок вышло государство: правительство значительные средства стало вкладывать в возведение жилья, инфраструктурных и социальных объектов. Реализация госпрограмм по ипотеке, например, радикально изменила общую картину в секторе: для десятков тысяч граждан открылся доступ к приобретению квартир и домов на льготных условиях.

Объяснение третье. Новая экономическая политика правительства, вопреки опасениям отдельных скептиков, не привела к установлению госмонополии в отрасли, не привела к вытеснению из сектора конкурентоспособных, состоявшихся частных строительных компаний. Разумеется, рынок покидают случайные, непрофессионально управляемые фирмы, уходят еще те, кто не может вести дела в новых условиях из-за дефицита собственного капитала, из-за отсутствия должной компетенции: это естественный, здоровый процесс. На рынке остаются профи, они еще и получают условия для ускоренного развития в результате упрощения процедур лицензирования, снижения бюрократических барьеров, совершенствования нормативно-технической базы. «Повзрослевший» таким образом сектор становится привлекательным объектом для вложений со стороны и внутренних, со стороны и внешних инвесторов, что приводит к еще более активному строительству. А активное строительство в свою очередь ведет за собой другие, связанные с

ним отрасли – производство стройматериалов, транспорт, инженерные услуги. Оно способствует увеличению занятости, повышению зарплат в смежных секторах, что в свою очередь увеличивает поступления в бюджет в виде подоходного налога, отчислений в Соцфонд.

Следующий, третий по счету драйвер роста ВВП Кыргызстана, а следовательно и его бюджета – это приток в страну прямых иностранных инвестиций (ПИИ). Тема эта особая, очень важная, мы на ней и подробнее остановимся. Но сначала в сжатом, в схематичном виде перечислим то, что дают ПИИ государству, его гражданам.

Эффект "волны" ПИИ

Влияние прямых иностранных инвестиций на бюджет страны носит **не абстрактный, а прикладной характер.** Практика последних лет показывает, что **каждый крупный инвестиционный проект в реальном секторе формирует многоуровневую бюджетную отдачу.** Это явление на языке экономистов называется мультипликативным эффектом ПИИ: первоначальные вложения иностранного капитала запускают цепную реакцию, многократно увеличивая национальный доход, выпуск продукции и создание рабочих мест за счет межотраслевых связей, когда инвестиции в один сектор стимулируют рост в других, а доходы работников и компаний переходят в потребление и новые инвестиции, создавая эффект "волны", который может превышать размер исходного вложения в несколько раз.

Основные каналы фискальных доходов схематично, упрощенно выглядят так:

1. Налоги на этапе строительства:

- НДС на импорт оборудования и материалов.
- Подоходный налог и соцвзносы с заработных плат.
- Налоги подрядных и субподрядных организаций.

2. Налоги на этапе эксплуатации:

- Налог на прибыль.
- НДС с реализации продукции и услуг.
- Платежи за пользование недрами, инфраструктурой, землей.
- Таможенные платежи (в логистических и транзитных проектах).

3. Косвенные доходы бюджета:

- Рост оборота малого и среднего бизнеса вокруг проектов.

- Увеличение занятости и потребления.
- Расширение экспортной базы и валютных поступлений.

Инвестсобытия года

Начнем с цифр.

Только за январь-сентябрь 2025 года нашей стране (свежих данных Нацстаткома еще нет) **удалось привлечь \$885 миллионов прямых иностранных инвестиций**, что на 18,5% больше, чем в аналогичном периоде 2024 года. Куда направлены эти средства? Они вкладывались, в частности, в обрабатывающую промышленность, добычу полезных ископаемых, оптовую и розничную торговлю, сферу информации и связи, финансовое посредничество и страхование. Откуда поступают средства? К основным странам-инвесторам в отчетный период относятся Китай, Россия, Турция, Казахстан, Нидерланды и Кипр, на долю которых пришлось почти 90% всех поступлений.

В уходящем году **Кыргызстан впервые привлек \$700 миллионов за счет продажи еврооблигаций**, что, безо всякого сомнения, можно считать лишь пробой пера. Такие заимствования, надо полагать, в дальнейшем приобретут постоянный и системный характер, ибо, как известно, потенциал международного свободного рынка капиталов огромен.

Началось строительство железной дороги Китай – Кыргызстан – Узбекистан, вошедшей, по оценке Евразийского банка развития (ЕАБР), в топ-10 наиболее капиталоемких проектов Евразийского транспортного каркаса. Цель проекта – соединение железнодорожных систем Китая, Кыргызстана и Узбекистана и организация прямого пассажирского и грузового сообщения между тремя странами.

В ходе переговоров в качестве основного выбран следующий маршрут: Кашгар (Китай) – Торугарт – долина Арпа – Макмал – Джалал-Абад – Кара-Суу (Кыргызстан) – Андижан (Узбекистан). Протяженность железнодорожных линий в общей сложности составит 523 км, из них 213 км пройдет по территории Китая, 260 км – по Кыргызстану, 50 км – в Узбекистане. По маршруту предусмотрено строительство 90 тоннелей, развязок, мостов, участков и перегрузочных железнодорожных станций. Потенциал грузоперевозок оценивается от 7 до 13 млн тонн в год. Строительство может занять от шести до восьми лет.

Идея проекта появилась в 1996 г., но до последнего времени не было консенсуса среди стран региона относительно его реализации. Проект имеет высокую стоимость — ориентировочно около 5 млрд долл. Дополнительным фактором выступает несовместимость стандартов колеи, используемых в Китае (1435 мм) и Кыргызстане и Узбекистане (1520 мм), поэтому ключевым вопросом на переговорах между сторонами был, подчеркивается в докладе ЕАБР, выбор месторасположения перевалочной станции для перестановки колесных пар и перегрузки грузов и контейнеров (а также для проведения иных операций — по взвешиванию грузов, формированию и расформированию поездов, смене локомотивов, сортировке контейнеров и др.): теперь решено, что все эти работы будут производиться на территории Кыргызстана.

Новая дорога войдет в состав трансконтинентального евразийского маршрута, связывающего Китай, Центральную Азию, Ближний Восток, Турцию и Европу за счет стыковки с МТК «Север – Юг» и ТРАСЕКА в Туркменистане. Новый маршрут позволит переключить часть внешнеторговых и транзитных грузопотоков с автомобильного транспорта на железную дорогу, поскольку в настоящее время практически вся торговля Кыргызстана и в значительной степени торговля Узбекистана с Китаем осуществляется посредством автомобильного транспорта. Выгоды проекта для Кыргызстана, по мнению специалистов, в решении проблем транспортного тупика, увеличении транзитных доходов, а также обеспечении внутренней транспортной связанности северных и южных регионов стра-

лионов долларов США. Какая цель здесь ставится?

Географическое положение Кыргызстана позволяет на базе аэропорта «Манас» создать транзитный карго-центр, соединяющий Юго-Восточную Азию и Европу. В аэропорту «Манас» уже идет масштабная реконструкция: расширяется терминал (до ~70 тыс. кв. м), модернизируется взлетно-посадочная полоса с новой светосигнальной системой, строятся многоуровневая парковка и крытая галерея, а дизайн здания приобретает национальный колорит. Модернизация, которая ведется на общей площади 70 тыс. кв. метров и осуществляется за счет собственных средств аэропорта, включает расширение площади терминала, зон ожидания и регистрации, возведение нового комплекса, оснащенного самым современным оборудованием.

В Джалал-Абадской области началось строительство нового международного аэропорта. Аэродромная инфраструктура на площади 381 гектара будет соответствовать международным стандартам, взлетно-посадочная полоса длиной 3 800 метров, две рулежные дорожки и шесть стоянок для воздушных судов позволят аэропорту принимать как пассажирские, так и грузовые лайнеры.

Структурные сдвиги в международной торговле и переориентация потоков на евразийском пространстве усиливают значение маршрутов через Каспий, Южный Кавказ, Иран и Центральную Азию, подчеркивается в специальном докладе ЕАБР. По мнению аналитиков банка, рост электронной коммерции дополнительно стимулирует спрос на современные склады и распределительные центры, формируя устойчивую инве-

лектростанции «Куланак» мощностью 100 МВт. Стоимость проекта – более \$117 млн. С вводом в эксплуатацию ГЭС поливной водой будут обеспечены более 2 000 гектаров целинных земель.

Центр ГЧП совместно с Международной финансовой корпорацией IFC в Нарынской области готовит к запуску проект солнечной электростанции, мощность которой составит 150 МВт, а общая сумма инвестиций – \$150 млн. **А в селе Кызыл-Орук Иссык-Кульской области полным ходом идут работы по строительству солнечной электростанции (СЭС) с мощностью до 1 тысячи 900 мегаватт.** Со дня на день ожидается начало возведения СЭС на площади 669,3 гектара в селе Ак-Турпак Баткенской области.

Проекты солнечных и гидроэлектростанций, стартовавшие в 2025 году, формируют особо ценный эффект — они одновременно:

- снижают дефицит электроэнергии;
- создают экспортный потенциал;
- прибыль энергокомпаний увеличивает налоговую базу;
- инвестиции снижают аварийность и потери в сетях.

В выше названные и другие энергопроекты уже вложены и будут вкладываться сотни миллионов долларов США. И по всем прогнозам, в ближайшие годы в эту отрасль придут крупные, мирового масштаба компании: инвестиционная привлекательность энергетики обусловлена высоким спросом на модернизацию действующих и ввод новых энергомоцностей, в частности ВИЭ, в связи с износом существующей инфраструктуры. Еще один важный фактор — ускоренный экономический рост в стране, с которым связаны увеличение энергопотребления и необходимость обеспечения энергией новых промышленных и инфраструктурных объектов.

По проектам ГЧП Кыргызстан сформировал портфель из более чем 90 проектов на сумму свыше 434 млрд сомов (около \$4,9 млрд). По информации директора Национального агентства по инвестициям Равшана Сабирова, за 11 месяцев 2025 го-

ности показывает, что происходит диверсификация источников доходов и стабильность бюджета. Что здесь имеется в виду? Речь идет о том, что участие большого числа стран-инвесторов (Китай, Турция, Нидерланды, Казахстан, Кипр и другие) в разных инвестиционных проектах снижает зависимость бюджета от одного сектора хозяйства или от одной страны-партнера, укрепляя экономическую устойчивость.

Почему капитал выбирает Кыргызстан

2025 год, считают эксперты, наглядно показал: **ПИИ для Кыргызстана перестали быть внешним фактором и стали частью внутренней бюджетной архитектуры.** Сегодня прямые иностранные инвестиции:

- обеспечивают значимую долю прироста доходов бюджета;
- формируют устойчивые источники налогов;
- усиливают экономический суверенитет.

В среднесрочной перспективе (2026-2030 гг.), по расчетам экономистов, **ПИИ могут обеспечивать до 35-40% роста доходной части бюджета**, что выводит Кыргызстан в новую категорию развивающихся экономик региона. Правда, для того, чтобы эти прогнозы оправдались, необходимо обеспечить сохранение текущих условий инвестклимата. И впредь делать так, чтобы капитал выбирал Кыргызстан.

Здесь не надо забывать о том, что в мире много стран, которым нужны инвестиции, которые всеми возможными способами, правдой и неправдой что называется, пытаются завлечь к себе инвесторов. В мире за деньги идет жесточайшая конкуренция, не исключение, впрочем, и наши соседи – государства Центральной Азии.

Не секрет, что в последние годы привлекательность Центральной Азии в глазах инвесторов сильно выросла: экономика региона быстро растет, его внутренний рынок стремительно расширяется, имеется в избытке рабочая сила, есть богатые природные ресурсы. Но какую именно страну инвестор может выбрать, когда он только собирается прийти в регион со своим капиталом?

В Узбекистане и Казахстане высокая стоимость входа на рынок, да еще и, по отзывам иностранных предпринимателей, сложная бюрократия на местах. Но в Узбекистане большое население, он представляет собой крупный рынок, Казахстан располагает развитой инфраструктурой. А как в такой ситуации выигрывать маленькому Кыргызстану конкуренцию за средства иностранного бизнеса? Ответ на вопрос дает сама жизнь: только за счет гибкого управления, быстрой реализации решений, доступных проектов в энергетике, логистике, переработке. Только так можно рассчитывать на благосклонность инвесторов, ориентированных на скорость, нишевые проекты и среднесрочную окупаемость, а не только на масштаб рынка. К тому же, особо отметим, Центральная Азия крупным иностранным капиталом все больше начинает рассматриваться как единый регион и соответственно как возможность обосноваться в одной стране, а вести дела с расчетом охвата всего региона.

Почему 2025 год стал переломным

Эксперты выделяют несколько причин, по которым именно 2025 год стал ключевым:

- Стабилизация макроэкономики.
- Активное участие государства в сопровождении инвесторов.
- Запуск крупных инфраструктурных якорных проектов.
- Смещение фокуса с деклараций на реализацию.
- Политическая и управленческая стабильность. Для инвесторов 2025 год стал сигналом, что Кыргызстан вошел в фазу предсказуемости: отсутствуют резкие политические колебания; ключевые экономические решения принимаются централизованно и последовательно; крупные проекты сопровождаются на уровне правительства, что, к слову сказать, сверхважно для инфраструктурных и энергетических инвестиций, где горизонт окупаемости составляет 10-20 лет.

Курманбек МАМБЕТОВ, «Кыргыз Туусу»

бюджета

ны (уже идет строительство железной дороги Балыкчи – Кочкор – Кара-Кече – Макмал – Джалал-Абад).

Магистраль стоимостью \$4,7 млрд. после введения в эксплуатацию создаёт значительные доходы за транзитных сборов (оцениваются в сотни миллионов долларов в год), дополнительных рабочих мест и развития сервисной инфраструктуры (создание логистических хабов и СЭЗ вдоль дороги), укрепит региональную экономическую интеграцию и привлечет сопутствующие инвестиции в логистику и промышленность. Специалисты отмечают, что проект, хотя и носит инфраструктурный характер и рассчитан на долгий горизонт, уже с момента старта строительных работ начал формировать бюджетные поступления. Так, прямые эффекты 2025 года выражаются в виде налогов и отчислений от строительных работ, оплаты разрешений, лицензий, землеотвода, занятости тысяч работников, включая местные кадры.

По принципу государственно-частного партнерства (ГЧП) **подготовлен проект «Модернизация и развитие Международный аэропорта «Манас», в который предполагается вложить несколько сотен мил-**

лионов долларов США. Какая цель здесь ставится? Географическое положение Кыргызстана позволяет на базе аэропорта «Манас» создать транзитный карго-центр, соединяющий Юго-Восточную Азию и Европу. В аэропорту «Манас» уже идет масштабная реконструкция: расширяется терминал (до ~70 тыс. кв. м), модернизируется взлетно-посадочная полоса с новой светосигнальной системой, строятся многоуровневая парковка и крытая галерея, а дизайн здания приобретает национальный колорит. Модернизация, которая ведется на общей площади 70 тыс. кв. метров и осуществляется за счет собственных средств аэропорта, включает расширение площади терминала, зон ожидания и регистрации, возведение нового комплекса, оснащенного самым современным оборудованием.

Стало известно, что **АБР планирует инвестировать \$10 млрд** для улучшения связанности региона ЦАРЭС до 2030 года, Кыргызстан является участником программы. **На подготовительных работах на месте будущей станции Камбар-Ата-1** уже освоено 4 млрд. бюджетных сомов: на эти средства построены тоннель, дороги и мосты. Месяц назад Азиатский банк развития (АБР) объявил о поэтапном выделении \$300 миллионов на возведение этого стратегического объекта: всего на строительство требуется 3,5 миллиарда долларов, установленная мощность составит 1880 МВт, среднегодовая выработка электроэнергии достигнет около 6 миллиардов кВт.ч, что увеличит общий объем генерации в стране более чем на треть.

Ниже слияния рек Нарын и Ат-Башы на площади 485 га идет **строительство гидроэ-**

да подписано 13 соглашений, обеспечивших привлечение частных инвестиций на сумму более 3,8 млрд долларов. Также, подчеркнул Сабиров, продолжают успешно привлекать инвестиции и развивать производство свободные экономические зоны (СЭЗ). **СЭЗ в 2025 году стали одной из самых результативных точек роста:**

- приток частного капитала – более 5 млрд сомов;
- налоговые и неналоговые поступления – свыше 10 млрд сомов;
- создание тысяч рабочих мест.

Это, к слову сказать, важный аргумент в пользу того, что **инвестиционные льготы не означают потери бюджета**, а, напротив, расширяют его в среднесрочной перспективе.

Откуда в Кыргызстан приходят инвестиции

По официальным данным, среднегодовой объем инвестиций за последние годы вырос более чем на 140% по сравнению с 1995-2020 годами. Позитив здесь не только в увеличении капиталовложений в экономику. Анализ инвестиционной деятель-

Активдүү жана прагматикалык дипломатия

Биринчиден, стратегиялык багыттар так аныкталды. Кыргызстандын кызыкчылыктары – тышкы саясаттын анабашы деген стратегия биздин дипломатияда үстөмдүк кылды. “Биз эч ким менен тирешпейбиз, биз эч кимге бейчеки тийишпейбиз. Биз өз суверенитетибизге шек келтирбейбиз. Биз дээрлик бардык өлкөлөр менен өз ара пайдалуу, тең ата кызматташып, көп векторлуу саясат жүргүзөбүз. Кыргызстан тынчтыкты жана коопсуздукту жактаган жооптуу мамлекет. Кыргызстан экономикалык кызматташтыкты жана сооданы саясатташтырууга каршы”.

Президент мына ушул жөнөкөй жана так позицияны анык жана потенциалдуу, алыс жана жакын өнөктөштөргө туура жана ишенимдүү жеткире алды, этият түшүндүрдү. Садыр Жапаровдун Чыгышта жана Батышта, Азияда жана Европада чет мамлекеттердин лидерлери менен жолугушууларынын динамикасы өтө жогору болгонун аналитиктер белгилешет. Андан тышкары өкмөт башчыларынын, министрлердин деңгээлиндеги контакттар да майнаптуу, соода-экономикалык алакалар ургаалдуу болгону талашсыз. “Барды, келди, жолукту” деген расмий маалыматтардын, кол кармашкан сүрөттөрдүн артында нечен түрдүү дискуссиялар болду, аяр жана ачык билдирүүлөр, көп маанини туюнткан ишараттар жасалды, конкреттүү инвестициялар тартылды.

Бир эле мисал, трансулуттук масштабдагы Кытай-Кыргызстан-Өзбекстан темир жолунун курулушун баштоо, ага өнөктөштөрдү көндүрүү, бейкапар эмес кубаттуу мамлекеттерди ынандыруу, каражат табуу – бир жолку сапар менен бүтпөй турган чоң иш, көп аракеттин жемиши.

Экинчиден, аймактагы тынчтыктын жана коопсуздуктун пайдубалы бекемделди. 2025-жылдагы эң ири жетишкендик – бул Кыргызстан менен Тажикстандын ортосундагы чек ара проблемасынын оң жана биротоло чечилиши болду. Соңку төрт жылдан бери чек ара жаңжалына байланыштуу эки өлкөнүн мамилеси кескин начарлап, ок атылып, улам жаңжал чыгып, чек ара жабылып, алака-катыш дээрлик токтоп турган эле. Быйыл 13-мартта Бишкекте Кыргызстандын Президенти Садыр Жапаров менен Тажикстандын Президенти Эмомали Рахмон Биргелешкен билдирүүгө, Кыргыз Республикасы менен Тажикстан Республикасынын ортосундагы мамлекеттик чек ара жөнүндө келишимге кол коюшту. Бул тажик лидеринин мамиле начарлаган көп жылдан бери биринчи мамлекеттик сапары эле. Чек ара келишимине чейин мамлекет башчысы Садыр Жапаров жана анын саясий-дипломатиялык командасы, айрыкча Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин төрагасы Камчыбек Ташиев тажик тарап менен кайра-кайра оор, татаал сүйлөшүүлөрдү жүргүздү.

Натыйжада эки коңшу мамлекеттин ортосундагы чек араны чыр-чатактын себебинен достуктун, тынчтыктын жана соода-экономикалык тыгыз кызматташтыктын аймагына айлантууга укуктук, саясий бекем негиз түзүлдү. Ал эми 31-мартта президенттер Садыр Жапаров, Эмомали Рахмон жана Шавкат Мирзиёев Кыргызстандын, Тажикстандын жана Өзбекстандын мамлекеттик чек араларынын тогостон чекити жөнүндө келишимге жана үч мамлекеттин ортосунда түбөлүк достук тууралуу Кожент декларациясына кол коюшкан. Коңшу мамлекеттер ортосундагы мындай тарыхый чечимдер жана келишимдер чек аралаш мамлекеттер үчүн же бүтүндөй Борбор Азия үчүн гана эмес, жалпы дүйнө үчүн чоң мааниге ээ.

Борбор Азия мамлекеттеринин коопсуздугу, соода-экономикалык жана маданий-гуманитардык кызматташтыгы үчүн таасири эбегейсиз экендиги талашсыз. Аталган келишимдерди Бириккен Улуттар Уюму, Ислам

Соңку беш жылдык Кыргыз Республикасынын тышкы саясатында жаңы доордун башаты. Ал эми 2025-жыл Кыргызстандын тышкы саясатындагы маанилүү окуялар менен коштолду. Конституцияга ылайык, президент ички жана тышкы саясатты аныктайт. Улуттук лидер Садыр Жапаровдун терең ойлонулган кадамдары эл аралык аренада ийгиликтерди камсыз кылды.

конференция уюму, Шанхай кызматташтык уюму, Европа Шериктештиги сыяктуу эл аралык уюмдар жана бирикмелер, Россия, АКШ, Кытай, Түркия сыяктуу ири өлкөлөр кубаттап, колдоосун билдиришкен.

Дипломатияда сөз менен иш дал келиши абзел. 2021-жылы 12-ноябрда Стамбул шаарына түрк президенти Режеп Тайип Эрдогандын төрагалыгы алдында өткөн түрк мамлекеттеринин саммитинде сүйлөгөн сөзүндө Кыргыз Республикасынын Президенти Садыр Жапаров “Борбордук Азия – тынчтыктын аймагы” деген платформаны түзүү идеясын көтөргөн. Кыргызстандын коңшу мамлекеттер менен чек араларын чечип, достук аймагына айлантуу аракети ошол идеяны ишке ашыруунун пайдубалы.

Жалпы улуттук “Кыргыз Туусу” гезити демилгелеп, Тышкы иштер министрлиги менен бирдикте К. Дыйканбаев атындагы дипломатиялык академияда 21-ноябрда өткөргөн илимий конференцияда Кыргызстандын Президентинин тынчтык платформасы тууралуу идеясын илгерилетүүнүн маданий, экономикалык, гуманитардык жагдайларын бекемдөө зарылдыгы белгиленди.

Үчүнчүдөн, Кыргызстан жоопкерчиликтүү жана ачык тышкы саясат аркылуу кызыкчылыктар балансына жетишүүгө көп аракет жумшады жана майнаптуу иштерди аткара алды. Ири жана кубаттуу мамлекеттердин улам күчөгөн амбициялары, кыл чайнашкан геосаясат, күнүгө кубулма эл аралык кырдаал превентивдүү жана ийкемдүү саясат жүргүзүүнү шарттады. Кубаттуу геосаясий оюнчулар, алардын тарапташтары, аймактагы мамлекеттер, традициялуу өнөктөштөр ортосунда карама-каршылыктар болуп келген, дагы болмогу анык. Дүйнө эч качан жөнөкөй болгон эмес. Айрыкча соңку мезгилде дүйнөлүк тартипке доо кетип, эл аралык аренада улам жаңы, татаал проблемалардын пайда болушу менен, Кыргызстандын улуттук кызыкчылыктарына шайкеш саясат жүргүзүү кылдын учундагы, кылыч мизиндеги опурталдуу иш экени түшүнүктүү. Бирине тартсаң, экинчиси тескери карайт, эл аралык форумдарда тигил же бул чырлуу маселе, позициялар маселеси, талаштын предмети, пикир келишпестиктин себеби же натыйжасы. Маселен, орус-украин жаңжалынан улам салынган санкциялар. Кыргыз лидери Садыр Жапаровдун бул татаал проблема тууралуу таамай пикири санкцияларды демилгелеген айрымдарга жакпаганы менен,

жалпы эл аралык коомчулуктун колдоосуна ээ болгону факт. Кыргызстандын Президентинин быйыл Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясынын 80-сессиясындагы тарыхый сөзүндө Кыргызстан өзүнүн эл аралык милдеттенмелерин так аткарып келгенин белгилеп, санкция салган же санкцияны кыйгап өттүчөр деп кине таккан мамлекеттер өздөрү санкцияга салган Россия менен жигердүү соода жүргүзүп жатканын ташка тамга баскандай кашкайта көрсөттү. Ушуну менен Президент бир беткей санкциянын натууралыгын көрсөтүп гана тим болбостон, эл аралык мамилелерде калыстык жана адилеттик принцибин сактоо зарылдыгын бекем айтты.

Төртүнчүдөн, Кыргызстан эл аралык актуалдуу маселелерде калыс позициясын так билдирип, көпчүлүктү түйшөлткөн жагдайлар боюнча акыйкат көз карашын туюнтту. Мамлекет башчысы Садыр Жапаровдун Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясынын 80-мааракелик сессиясындагы сөзү сырткы коомчулукка катуу таасир этти, кыргыз журтунда өз өлкөсүнүн президенти үчүн сыймыктануу сезими жаратты. Көйкөшкө президент Жон Кеннединин “Тынчтыктын стратегиясы” деген сөзүндөй эле таасир калтырды көпчүлүккө. Ошол тарыхый сөзүндө Кыргызстандын лидери жалпы дүйнөдөгү тынчтык маселесинде буга чейин мамлекет башчылары же саясатчылар ачык айтууга даабаган же оозангысы келбеген, бирок баарына жакшы белгилүү аксиомалык чындыкты даана айтканы коомчулуктун кызыгуусун жаратты:

“Дүйнөнүн чар тарабында, ар бир булуң-бурчунда – Европада, Жакынкы Чыгышта, Африкада жана Азияда жаңы куралдуу кагылыштар жана согуштар тутанууда. Миллиондогон адамдар үй-жайынан ажырап, өз жерин таштап качууга аргасыз. Миллиондогон адамдар курман болууда. Жапа чеккендер кимдер? Негизинен карапайым эл! Алардын өлүмүнөн акча жасагандар – булар дүйнөлүк саясатчылар”. Калети жок, тарых тастыктангандай, жаңжалдарды ири жана кубаттуу мамлекеттер баштайт, эрежелерди адегенде ошолор бузат. “Эл аралык мамилелер мамлекеттердин жашоо үчүн күрөшү, кыйындары гана жашап кетет” деп жаңы “дарвинизм” кубаттуу мамлекеттер үчүн саясий идеологияга айланып бараткан сыяктуу. “Жеңүүчүгө сот жок, жеңилгенге убал жок” деген өкүмзөр кеп айрым саясатчылардын туу туткан принцибине айланып барат ок-

шобойбу. Ошондуктан ири жана кубаттуу мамлекеттердин жана алардын элитасынын адамзаттын тагдыры алдында жоопкерчилигин эске салуу кажет. Согушту согуш деп атагысы келбей, сыйпалатып кеп кылып калган заманда мындай аныктаманын БУУнун трибунасынан айтылышы – жүрөктүүнүн иши.

Ал эми биздин Президенттин Африка континенти тууралуу сөзү ушул континенттин азыркы тагдыры, келечектеги ролу тууралуу чындыкты чагылдырат. “Африканын эбегейсиз кен байлыктары Африканын тез өнүгүүсүнө жана өз кызыкчылыктарына жумшалышы керек” деген тезиси Африкага гана эмес, байлыкка мол, бирок анын пайдасынан кур жалак жакыр өлкөлөргө карата мамиленин парадигмасы болууга жарактуу чакырык.

Бешинчиден, Бишкектин регионалдык жана глобалдык иштерде лидерлигин дүйнөлүк коомчулук моюнга алууда, Кыргызстанга болгон ишеним артууда. Бул активдүү аракеттердин жемиши. Кыргызстан 2025-жылы ири регионалдык уюмдарга төрагалык кылды. Маселен, Шанхай кызматташтык уюмуна, Түрк мамлекеттеринин уюмуна, Жамааттык коопсуздук келишими уюмуна Бишкектин быйылкы төрагалыгы масштабдуу жана изги иштер менен ко толду.

Жүргүзүлгөн жигердүү дипломатиянын натыйжасында Кыргызстан перифериядагы чакан мамлекет синдромуна кутулуп, чечүүчү роль ойноого жарактуу оюнчуга жана эл аралык мамилелерде объекттен субъектке айланууда. Кыргызстан эл аралык масштабдагы демилгелердин ээси. Бишкектин Тоо күнү, Ак илбирстин күнү сыяктуу эл аралык демилгелери дүйнөлүк деңгээлде колдоо тапты. Кыргызстан демилгелеген Ак илбирстин эл аралык күнү 23-октябрда биринчи ирет бүткүл дүйнөдө белгиленди.

Эмдиги жылга Тоо экосистемасы боюнча Бишкек+25 дүйнөлүк саммити белгиленип, ага дүйнөнүн лидерлери жана эл аралык уюмдар чакырыла баштады.

Дүйнөлүк тартипке доо кетип, эл аралык укуктун жоболору толук сакталбай, эски чакырыктарга жаңылары кошулуп, адамзат түйшөлүп туру. Дал ушул маселелерди интеллектуалдык аянтта кенен талкуулап, алгылыктуу сунуштарды иштеп чыгуу максатында Ынтымак Ордо 2026-жылы июнь айында акылгөйлөрдүн бүткүн дүйнөлүк шеринесин уюштурганы турат. Албетте, бул эл аралык үлкөн иш чара Чыңгыз Айтматовдун Ысык-Көл шеринесинин 40 жылдыгына тушташ өткөнү турат. Бул Кыргызстан дүйнөлүк маанидеги демилгелердин жана изги окуялардын ородосу болууга астейдил ниетинин бир көрүнүшү.

Кыргызстан дүйнөлүк маселелерди чечүүдө четте турбайт. БУУнун Келечек пакты, аны толуктаган келечек маун үчүн декларациясы жана Глобалдык санарип келишимин иштеп чыгуу ишине Кыргызстан жигердүү катышканы белгилүү.

Бишкек БУУнун Коопсуздук Кеңешинин 2026-2027-жылдарга убактылуу мүчөсү болууга ынтызарлыгын расмий жарыя кылды. Президент Садыр Жапаров Кыргызстандын Коопсуздук Кеңешинин мүчөлүгүнө умтулуусун аргументтер менен БУУнун Башкы Ассамблеясынын 80-мааракелик сессиясында билдирип, Бишкектин тынчтыкты орнотууга, коопсуздукту камсыз кылууга жана ар кандай жаңжалдарды чечүүгө бай тажрыйбасы жана моралдык-саясий укугу бар экенин белгилеген эле. Коопсуздук Кеңешине мүчөлүк Кыргызстанга эл аралык маселелерге тике катыштыгын көрсөткөн кадамдардын бири, биздин өлкөнүн жаратман дипломатиялык ролун бекемдөөчү аспап, БУУнун чакан мамлекеттердин пикирин эске алуусун шарттаган көрүнүш.

Гаарба ОРОЗМАТОВ,
жазуучу, IV Элдик Курултайдын делегаты:

“Адабияттагы кайра жаралуу уңгу жолдон башталса”

Эртең IV Элдик Курултай. Буга чейин I II III Элдик Курултайда адабият, маданият багытында дээрлик сунуштар айтылган жок. Анын белгилүү да, белгисиз да себептери бар. Мен IV Элдик Курултайга Биринчи май районунан делегат болуп шайлангам.

луу кубанычына ээ болот деген зор ишеним.

Биз эң ириде чыгармачыл адамдарга шарт түзүп алсак, Улуттук адабият өзүнөн - өзү өсөт эле деген ишенимдемдин. Себеби, чыгармачыл адамдан талап кылуу да, шартка байланыштуу.

Албетте, чыгып жаткан чыгармалардын баары эле актуалдуу деп айтыштан алысмын. Адабияттагы сын жаатын курчутуп, ар бир басмаканадан чыгып аткан китептерди иргеп, элге татыктуу гана китептерди жайылтсак.

Кыргыз адабиятындагы «ренессанс» доорун кайра жаратуу мезгили орто муундун жана келечек муундун колунда. Ал доор Президент Садыр Жапаровдун тушунда, анын камкордугу астында башталса жаманбы?!

Андыктан, жаштардын китепке кызыгуусун арттырышыбыз керек. Албетте, мунун баары курултайда көтөрүлүүчү маселе, бирок регламент боюнча сөз алган делегаттын 3 минут гана убактысы бар. Ыйык трибунадан баарын айтыш кыйын. Ошого жараша биз адабият, маданият тармагындагы иштерди байма-бай сунуштап турушубуз керек.

Улуттун уңгусу — өзүбүздүн колубузда!

эгемендүүлүгүн бекемдеп жаткан ушул оомал-төкмөл чалкеш заманда абдан керек деп ойлоймун.

Эмне үчүн?, – деген мыйзам ченемдүү суроо туулат.

Бийликтин 3 бутагы канчалык аракет кылбасын, республиканын булун-бурчун түрө кыдырып көйгөйлүү маселелерин изилдеп чыгууга физикалык жактан жетишпейт. Ушундай кырдаалда Элдик Курултай институту табылгыс дары катары кызмат кылат. Болгону бул институтта дагы бир бийлик бутагы катары эмес, элдик трибуна, элдин бийликке жетпей жаткан үнү (бийликтин жер-жерлердеги өкүлчүлүктөрүнүн кайдигерлигинен, шалаакылыгынан, тоң моюндугунан улам) катары кабыл алышыбыз керек.

Анткени, Элдик Курултай өтүүчү 2 күн – эл менен президент, депутаттар, министрлик жана ведомстволордун жетекчилери баарлашкан, ой бөлүшкөн, тигил же бул көйгөйлөр жеринде чечилген же президент тарабынан тезинен чечүүнү талап кылынган абдан чоң саясий-социалдык аянтча десек болот. Элдик Курултай – республикадагы көптөгөн көйгөйлөрдүн (буга чейин чечилбей келген) башы ачылып чечилип, делегаттар айылдарына кубанычтуу кабар менен кайтышкан байманалуу, берекелүү жыйын.

Албетте, жаңыдан кайра жаралып жаткан Элдик Курултай институтунун ишмердиги шыдыр, сыдыргыга салгандай тегиз жүрүп жатат дегенден алыспыз. Элдик Курултай институтунун массалык-маалымат каражаттары, интернет ресурстары менен болгон байланышы жетишээрлик деңгээлде болбой жаткандай

туюлат. Мисалы, Элдик Курултай трибунасынан эмне деген гана көйгөйлөр айтылбайт, бирок алардын аткарылышы боюнча тийиштүү маалыматтарды – маалымат каражаттарынан, интернет айдычынан көрүү кыйын. Эгерде аткарылган иштер жөнүндө маалыматтар кеңири жайылса, элге жетсе Элдик Курултай институтунун кадыр баркы өсүп, элдин курултайга болгон ишеними дагы артмак.

Ушуга байланыштуу менин сунушум бар. СССР тушунда гезит-журналдарда, радио уктуруу жана телекөрсөтүүдө «Социалисттик мелдештин жеңүүчүлөрү», «Айтылды-аткарылды», «Сындан кийин» сыяктуу рубрикалардын алдында жасалып жаткан иштер боюнча тийиштүү материалдар гезит-журнал, телерадио-до жарыяланып, уктурулуп, көрсөтүлүп элге жетип турчу.

Мына ошол жакшы салтты азыр колдонууга эмнеге болбосун. Элдик Курултайда айтылган көйгөйлөрдүн чечилишин, заманга жараша рубрикалардын алдында, «Кыргыз Туусу», «Эркин Тоо» мамлекеттик гезиттеринде, КТР, ЭлТРде айына 3-4 жолудан чагылдырып турса, Элдик Курултай, чындап эле элдин көйгөйүн чечүүчү күчтүү коомдук уюм экендигине элдин ишеними артмак.

Маалымат каражаттары менен Элдик Курултай институтунун байланышын чыңдоо маселесин IV Элдик Курултайдын делегаттары кошумча маселе катары курултайда карайт деп ишенем, анткени Элдик Курултайдын маалымат каражаттары менен тыгыз иштеши мезгилдин айныгыс талабы.

Кенжебек АЛДАЯРОВ, комузчу, күү изилдөөчү:

“Элдик Курултай дегенде Манасты эстейм”

“Баарын коюп Манасты айт” дейт. Элдик Курултай дегенде Манасты эстейм. Кыргыздын кылымдарды карыткан өнөрүн эстейм.

Бүгүнкү илим – биотехнологиялык маалыматтар аркылуу кыргыздын улуттук күүлөрүн, эпосторун тереңирээк изилдөөгө шарт түздү. 1970-жылдары белгилүү музыка таануучу А. Затаевич «Ар бир чыгармада программа бар» деп айтканы бар.

Кыргыз күүлөрүнүн ар биринде бир тарых, бир окуя жашырынып турат. Аларды жөн гана угуп коибостон, жүрөк менен туюп, астралдык көз менен да көрүүгө мүмкүн.

Эмне үчүн буларды айтып жатам. Элдик Курултайда улуттун уңгусу, улутка байланышкан уңгулуу идеялар айтылууга тийиш жана Элдик Курултайдын депутаттарын кайсы бир айылга көпүрө куруу тууралуу эмес, уңгулуу идеяларды көтөрүүгө чакырам.

Жалил ЭШЕНКУЛОВ, Бишкек шаары:

“Элдик Курултайга көз карашым өзгөргү”

Мен Элдик Курултайга башында каршы болчумун. Эки жолку курултайдан кийин көз карашым өзгөрдү.

Эл депутаттары көтөрбөгөн, көрбөгөн көп маселелер курултайдын делегаттары тарабынан көтөрүлүп жатканы көңүлүмдү жибитти. Албетте, делегаттардын баары эле бирдей эмес. Арасында эл ичинде көйгөйдү айткан-

дын ордуна бийликтин кылган иштерин (аларсыз эле эл билген) саноо менен көзгө көрүнүп калууга аракеттенген тубаса жагымпоздору да жок эмес.

Негизинен өкмөт жаздымда калтырган, же жакшы көңүл бурбаган элдин пикирин жеткирүүдө курултайдын орду өзгөчө экендигине ынандым. Элдик Курултайдын ишине ийгилик каалайм.

Кудайкул ЖУСУПОВ, коомдук ишмер:

“Элдик курултай – маанилүү саясий-социалдык аянтча”

Ата-бабаларыбыз, кыл чайнашкан оор замандарда, мамлекеттик маанилүү чечимдерди кабыл алууда ойлоп тапкан элдик курултай институту кайрадан коомубуздагы ордун тапкыча арадан ондогон жылдар өттү.

«тили менен буудай куурундарды» эмес, айылдагы тигил же бул көйгөйдүн маани-маңызын түшүнүп, курултайда аны ырааттуу жеткирүүчү делегаттарды шайлаганды үйрөнө башташкандай. Мезгилдин өтүшү менен Элдик Курултай институту, Жогорку Кеңештен кем эмес органга айланышына шек жок. Болгону Курултайдын башкаруу органы

«Элдик Курултай бийликтин 3 бутагын көзөмөлдөш керек» деген амбициялык ойлордон алыс болуп, тескерисинче алар менен макулдашып иштегенде гана, ийгилик ачкычы колунда болот.

Элдик Курултай институту боюнча толгон-токой талаш-тартыштар дале эл арасында кызуу талкууланып келет. «Дегеле ушундай институт бизге керекпи, алар эмне чечмек эле, болбогон ишке акча коротуп жатышат» дешкен акылмандар көп. Менин жеке пикиримде Элдик Курултай институту мамлекетибиздин

Президент Садыр Жапаровдун жигердүү командасынын колдоосуна ээ болгон соң гана конституциялык макамга ээ болуп, 2022-жылы I Элдик Курултай өттү. Албетте, биринчи жолу өтүп жаткандыктан уюштуруучулар тарабынан бир топ алашемдиктерге жол берилгени көп айтылды, жазылды.

«Көч жүрө-жүрө түзөлөт» дегендей, буга чейинки II III Элдик Курултайлар алда канча ийкемдүү өттү. Уюштуруучулар мурдагыдан такшалып, шайланып келген делегаттар да көйгөйдү көтөрүү маданиятына үйрөнө баштагандай. Демек, карапайым калк да элдик курултайга

Узак жолдо карыя менен жолдош болдук. Анын сыйда, буурул сакалы тараза боюна атайлап жасап койгондой эле. Анын кетбетесине караганда элүү, элүү беш жаштарда деп айтууга мүмкүн болучу. Ал сүйлөгөндө кандайдыр, бөтөнчө жалындуу күчү бар сыяктуу, тыңшаган адамдар магнитке жабышкан темирдей болуп сезилер эле.

Жолоочуларга эмнелер жолукпайт, добулдуу нөшөргө дуушар келдик. Анда-санда жарк эткен чагылгандын учушу, көздү ачып жумгандай болот. Жүрүүгө мүмкүн эмес. Бир бирибизге сүйлөнүп коргологон болдук.

— Аттиң ай, мындай да коркунучтуу болорбу... Кыян жүрүп кетип жүрбөсүн, — деди жолоочунун бири.

— Таң аман болсун. Кыянды таң жараткан жок. Добулдун аягы кыянга жетпейт. Бул арамза добул, — деди бирөө күлүп.

— Бизди алчу добул жок, эми таңдын кучагына киребиз, — деп сөздү чукул кайырдым да, көрүнбөгөн жолдошторуна карагансыдым. Так ошол учурда табияттын күчтүү оттугу жарк эте түшкөндө, карыянын көзү күтүп тургансып, көзүмө тигиле калды.

— Карыя, — дедим, — сиздин магниттүү көзүңүз менин көзүмдү бийлеп алса керек... Чагылган «жарк!» эткенде, көзүңүз жалт эте калды. Али да болсо көзүңүз мени арбап жаткандыр? Бирок сиз мага көрүнбөйсүз. Ушундайбы? Эми көрө албасаңыз, сөзүңүз менен арбаңыз, — дедим.

Жолдошторумдун бири:
— Узун жолду, күчтүү коркунучтуу саймалуу сөз жеңет, — деди.

— Силерди сүйлөгүлө дейин десем, чапанды жакасынан кийет дейсиңер го? Болуптур. Өз нөөмөтүмдү мен өткөрө берейин. Силер дагы өз кезегиңерди унутпагыла, — деп тамагын жасап алды да: — Эмесе кулагыңарды салгыла! — деди карыя.

Добул дуулдап өтүп жатты. Карыя аңгемени мындайча баштады:

— Өмүр чакан отук сыяктуу жарк этип дүйнөгө көрүнө түшүп, кайта жалп этип өчкөнчө шашат. Мен силерге айта турган аңгемемди кечээ эле уккансыйм. Мен анда жыйырмада болсом керек.

Жайлоонун кызык учуру. Мен жолоочумун. Коюу шибер атчан кишинин үзөңгүсүн чалып, баштарын эрксиз чайкап кала беришет. Өзүм чарчап да болгон элем, жатып калайын десем кардым ач. Эмне болсо да кыраңдан ашайын, айыл жок болсо, үмүттү үзүп биротоло жатайын деп, кыраңга чаап чыктым. Кең чалкактагы айылдар, куду деңиздин үстүнө орношкондой болуп, жаңы конуштагы шиберге бөлүнүп калыптыр.

Кабарчыдай чапкылабай, кере-кере бастырып дөбөдөгү чогулган элге барып салам бердим. Элдин четинде олтурган кызыл куру бар жигит жүгүрүп келип, атымды алып кетти.

— Кел, балам! Кел, — деп элдин ортосунда олтурган олчойгон сары киши оң жагын жаңсады.

Ал кишинин кабагына караганда, качандыр атактуу баатыр киши болгон сыяктуу кабагы бийик. Көздүн чарасы тереңден көрүнгөн кудуктай, көзүнүн караги араң гана жылтылдайт. Мурду берендин тумшугундай болуп, тиши жок оозуна карай имерилип турат. Анын өлчөмсүз чоң жана толук жүзүнө караганда анча кары деп айтууга болбойт. Бирок калдайган купкуу этсиз кулагы, оңкойгон арык мурду анын карылыгын алда кайдан далилдейт.

Анын колундагы өрүктөн жасалган комуз карыя менен эбактан бери жолдош болгон сыяктуу кара күрөң тартып чыныгып бүткөн. Комуздун тепкеси манаттай болуп арчадан жасалгандыгын жана көп жашагандыгын байкатат.

— Балам, жол болсун? — деп карыя сурап койду да, күңгүрөнгөн муңдуу күнү акырын гана чертип чыкты.

Менин сөзүмдү тыңшадыбы, жокпу аны карыядан байкоого болбойт. Анткени ал бир калыпта өзүнүн гана алдын карайт, эчтемени тыңшабагандай сезилет. «Бул барып турган кесирдүү киши го, же алжыган го» деймин. Чынында андай болуп чыккан жок.

— Балам, дурус балам экенсиң. Жолоочу кишини тойгузуп туруп сүйлөшүү керек. Кымыз алып келчи! — деп комузунун кулагын көтөрүп койду да, баягы муңдуу күнү дагы озолотту.

— Балам, узак жолдон чыккан экенсиң, насыбай тартасыңбы? — деди күүсүн токтото коюп. — Чекчү элем карыя, — деп тим болдум. Анткени насыбайым жок эле. Кур чакчамды берүүгө болбоду. Ал менден чакча күткөн жок. Нөкөрлөгөн кең өтүктүн кончунан килейген мүйүз чакчаны сууруп алып:

— Чек, балам. Чек, — деди. Бирок чакчанын алкактай жез чагарагын шаркылдатып, насыбайды өзүнүн алаканына салды да, насыбайын чекпей туруп, чакчаны менин алдыма таштады. Мен насыбай чеккенче, өзү чалкалай түшүп оозуна кагып жиберип, баягы күнү, дагы сыздатты.

Кымыз ичип, үйгө киргенче, жалгыз күүсүн карыя он чакты кайтарып чертти. Олтургандарга күнүн кызыгы жокпу, же түшүнбөйбү? Ал тууралуу эч ким эчтеме деген жок. Күнүн аягына чыкканда гана:

— Ии, балам! Элиңер эсен жатабы? Ии, балам! Бугу атууга даярданып жатасыңарбы? Ии, балам! Эмне өнөрүң бар? — деп коёт да, баягы күнүн башынан түшөт. Карыянын нээти ошол гана күнүн айланасында турган сыяктуу. Каш карарганда гана:
— Ии, балам! Үйгө кирелик? — деди карыя.

Кой союлуп казанга түшкөнчө, карыя жалгыз күүсүн алда канча чертип жиберди.

— Аксакалдын бул күүсүнүн аты эмне? — дедим, жанымдагы кара сакал кишиден сурап.

— Билбеймин, муну эч ким да билбейт, — деди.

— Сиз ушул айылдансызбы? Эмне үчүн билбейсиз? — деп ал кишиден дагы сурадым.

— Ооба, иним, — деди жылмайып, — ушул эле айылданмын. Мен бул кишиден элүү жаш кичүүмүн, сураганга жооп бербейт. Сурап билгидей курбулары да жок. Ошондуктан, эч ким билбейт, — деди.

Бул кишинин сөзү мени ого бетер кызыктырды. Кандай болсо да бул күнүн сырын чечейин деген ойго түштүм, карыя күтүп турган эмедей:

— Ии, балам! Комуз билесиңби? — деди комуздун кулагын бурап туруп: — Чертүүнү тагдыр мага берген эмес, карыя. Ошого абдан өкүнөм. Бирок угууга мени атайын жараткан, — дедим.

— Ии, балам! Ошондой, турмуш ошондой болот. Болот десе эле болуп калса, анда элдин баары эле олуя болуп албайбы. Анда муң болубу, анда кызыктар да туулбайт, — деди карыя, чертүүгө даярданып.

Мен чыдай алганым жок.

— Карыя, сизден бирдеме сурап алгым келет. Бир элдик экинчи элге таберик эмеспи. Бербей турган болсоңуз уят болбойн, — дедим.

— Жок, балам! Конок — кут болот. Коноктон аяган, Кудайдан аяган менен тең болот. Сураганыңды ал, — деп, комузунун билегинен кармап калды да, шыбыш байкаган бүркүттөй какай калды.

— Элге эр кымбат. Эрге эли менен жер кымбат. Анан баарына туюлбаган өнөр кымбат. Мен үчүн сиздин күңүз туюлбаган өнөр, чечилбеген суроо сыяктуу. Сиз мукактанып чертип жатасыз, тарыхы караңыз. Мүмкүн, эчен жылы ушинтип черткендирсиз? Бирок эч ким билбейт. Сизге кыянат болбосо, күнүн сырын чечип берсеңиз? — дедим.

— Олда, балам-ай, — деди карыя, — эми болбостур. Сураганыңды ал, — деп оозумдан да чыгып кетти. Бул сыр жетимиш жети жылдан бери чечилген эмес эле. Бул күнүн башталганы жетимиш жети жыл болду. Анда мен он алтыга араң чыккан элем. Он мүчөлүмдө айтмакчы элем, ушундай анттым бар эле. Кантейин, анты арбактар кечирсин. Өлгөн арбактан коркуп, тирүү адамдын көңүлүн калтырбайын, — деп карыя сөзгө даярданды.

Сүйлөөдөн мурун чагарактуу чакчаны нөкөр өтүктүн апыктына шыкылдатып ургулап, шыкылдатып насыбайды алаканына салды да:

— Тос, балам, колунду, — деп өз колундагы насыбайды мага берди да, унчукпай гана жерге үңүлүп, бир далайга чейин дагы олтурду. Качан мен насыбайды түкүргөндө, карыя сөзүн мындайча баштады.

— Аңгеме так ушул журттан башталат, анан ушул журттан бүтөт, балам, — деп карыя сөзүн созду.

Жайлоонун толгон кези, так ушул убак эле. Дайыма кулундарды агыткан кезде жылкыны булакка чейин өзүм айдап барчу элем. Дайым мингеним өзүмдүн жайдак көр кунаным болор эле. Бир күнү кулундарды агыткан кезде, жөө туман басып турган эле. Мен адатымча жылкыны булакка жеткирдим да, көр кунан менен кайта тарттым. Алдымдан кызыл буурул ат минген, алачыктай болгон кызыл жигит жолукту да:

— Айыл кимдики? — деди. Мен жооп бергенче кекилик алган бүркүтчө кунанымдан чеңгелдеп ала койду. Мен эчтемеден коркконум жок. Атамдын баатыр жолдоштору мени далай ошентип эркелеткен эле. Мен ошолордун бири го деп ойлодум. Бирок кармаган колу бүркүт апчыгандай болуп, сөөктөрүмдү сыздатып жиберди.

— Байке далым ооруп кетти, — дедим. Ал тааныш немече:

— Эчтеме болбойт, — деп чапанынын өңүрүн көтөрүп, бөктөрүнчөгүнө отургузду да, кайта кумтуланып койду. Анын кумтуланганы менин өпкө боорумду кысып жиберди. Жүрөгүм опколжуй түшкөндө:

— Атаке! — деп тыбырап бакырдым.

— Унчукпай жүр! — деп чапанынын эки өңүрүн такымына бегирээк бүктөдү да: — Сен ыйласаң өлтүрөм, унчукпа! — деди.

Жаагым жап боло түштү. Өзүмдүн туткун болгондугума ачык түшүндүм да:

— Зарлык.

— Аа, айланайын... Бирөөнүн зарлап көргөн жалгызы тура. Ата-энең Зарлыгынын зарын тартып калгандыр? Өлбө балам, өлбө, — деп кемпир маңдайыман сылап, чекемден өптү да: — Бара гой, кулунум. Эжең менен бара гой, — деди.

Карыя сөзүнүн ушул жерине келгенде, самсаалаган буурул каштарын оң колу менен сылап-сылап койду. Сүйлөп жаткан сөзүн кокусунан унутуп кетти да, адат болуп калган күүсүн күңгүрөтүп жиберди.

— Чал, комузунду коюп, сөзүңдү бүтүрбөйсүңбү? — деди карыянын байбичеси.

— Макул, макул! Сенин да уккуң келип калган экен, ээ, — деп карыя жылмайган болду да, комузун дайым жазбаган тизесине жөлөй салды.

— Бул балам болбосо, ушул сөзүң көрүңө кошо кетет эле, сүйлө, — деди алтымыштарга барган кемпир.

— Ооба, ооба, байбичем! Чын айтасың, — деп койду да: — Ошентип баягы кыздын колунда алты жыл жүрдүм. Кыздын атасы бир элдин мыктысы жана байы болгондуктан, анын салтанаты да бөтөнчө экен.

Аалы ТОКОМБАЕВ

КҮНҮНҮН

— Байке, кайда алып барасың? — дедим, солуктаган бойдон.

— Менден эчтеме сураба. Оозуңду ачып сүйлөсөң өлөсүң, — деди.

Мен экинчи унчукканым жок. Солуктап гана жүрүп олтурдум. Ким алып бара жатканын жана кайсы жакка баратканымды көргөнүм да жок. Түн киргенде талаага түшөт. Куржундан тамак алып өзү жейт, мага берет. Бирок ооз ачып сүйлөбөйт.

Бир күнү эл орунга олтурганда калдайган калың айылга кез келдик. Ошол күнү мени чүмкөгөн эмес эле. Айылдын баш жагында жумурткадай аппак чоң үй турат. Жигит анын төмөн жагындагы кичирээк боз төбөл үйгө келди да, бирөөнү атынан чакырды. Үйдөгү кишинин үнү чыгып, өзү үйдөн чыга электе:

— Мына баягыңар! Алгыла, — деп мени тапшырып берип, өзү кете берди.

Мен түшкөн үй атактуу байдын коңшусу болуп чыкты. Тизеси оозуна тийген кара кемпир, жыртайган суз көзү менен бир далайга мени карап олтурду да:

— Балам, сен дагы бирөөнүн чырагыдырсың? Чочубай олтур. Сенин да энең бардыр? Энеге калайат кымбат эчтеме болбойт. Эне бала үчүн үйдөт, балага кубанат. Бирок салт ушул, мен жашагандан берки салт ушул! — деп башымдан сылап, маңдайымдан өптү да:

— Тамак ич, кулунум! Тамак ич, — деди кемпир. Ошол эле күнү кулдуктун кебетеси башталды. Айылдагылар келип көрө башташты. Адегенде бөжөк сындуу корунуп олтурсам да, ар кимиси бир суроо берип жатышып, мени тилге киргизди.

Эл жата баштады. Мага бөтөнчө шектенүү да болгон жок. Анткени менин качпай тургандыгым аларга белгилүү эле.

— Тетигил төөнүн комун салынып, тетигил кемпирди жамынып жат, балам, — деди баягы кемпир. Ал үйдө андан артык төшөнчү да жок эле. Айла канча, жаттым. Уйкуда ар барбы? Кыялдын дарыясына канчалык аксам да, уйку багындырды.

— Ой, бала! Тур, — деген үн менен кошо көзүмдү ачтым. Таң атып калыптыр. Жубардай ак кыз эңкейип мени карап турат.

— Кайсы жерден келдиң? Кайсы элсиң? — деди кыз жылмайып.

— Билбеймин.

— Эчедесиң?

— Ондомун.

— Бир тууганың бар беле?

— Жалгызмын.

— Жүр, эмесе. Сен өзүмдүн өргөөмдө болосуң, — деди кыз. Кызды ээрчип келген эки келин бир ооз да унчуугушкан жок. Кыздын арка чачтарын кармалашып, өздөрүнчө шыбыраша беришти.

Мен кийинип жатканда коңшунун кемпири:
— Кызым! Жалгыз жаның бар, кор кылбай жумша. Эне сүтү оозунан кете элек бирөөнүн жалгызы экен. Баладан бардыгын күтүүгө болот. Бала чегилбеген жумуртка менен бирдей. Жумурткадан карга да чыгат, шумкар да чыгат. Эр болсо элдин ырысы, ини кылып ал, кагылайын, — деди.

— Энеке — деди кыз жылмайып, — сиздин айтканыңызды аткарам, ини кылып алам. Жүдөп баратса, мага айтып туруңуз. Атың ким? — деп, ылдый карап турган мени ээгимден көтөрдү.

Кызынын өзүнчө өргөөсү бар. Анын кол алдында бир үйлүү коңшу малайы бар. Алар оту менен кирип, күлү менен чыгышат. Мен кызын чайчысы болуп калдым.

Малайдын аялы жаш гана келинчек эле. Ал сөзгө уста, ишке чебер, кыймылы куюндай, шамдагай киши болчу. Мен ага жакын болуп кеттим. Бирок жатагым малайдыкы эмес, өргөөнүн улагасы.

Кыздын улагасында кул жатыш, ал кезде бөтөнчө атак болор эле. Ал адат азыр калып баратат, балам.

Мени ким, эмне үчүн алып келгендигин, ошол келинден түшүндүм. Сен тигил кыздын калыңына келген кулсуң. Сени алып келген кыздын күйөөсү ашкан баатыр. Ал жигиттин Кызыл буурул деген аты, Ак чагыр деген мылтыгы бар. Кыздын атасы: «Ошол экөөнү бересиң, аларды бербесең, үч кул бересиң», — деген. Жигит ат менен мылтыкты бербестен, үч кул алып келип берди. Ошонун үчүнчүсү сенсиң. Экөөнү мурун алып келген эле, ал экөөнү олжого эки киши алып кеткен. Сенин бактың бар экен, олжого кетсең куруйт элең. Эми сени кыз менен кошо берет, — деди келин.

Кыз кээде эркекче кийинип, жигиттер менен талаага кетер эле. Кайта келишкенде: бугу, аркар, карышкыр, кээде жолборс атып келишчү. Эмнени ким атканын ким билсин, эмне сөз болсо да чоң үйдө болор эле. Ал үйгө барууга табиятым тартчу эмес. Анын үстүнө кулунун тооруктуу болушу элге да аңыз сөз болор эле. «Баланчанын кулу ток маарек, ач көз эмес» деген сөзгө өзүм да кубанып, ошол атактан түшпөөгө тырышчумун. Ошондуктан чоң үйдөгү көп сөздөн кур калчумун. Көбүнчө сөздү кыздын өзүнөн угар элем. Эрмек үчүнбү, мактануу үчүнбү, же мени аягандыктанбы, уйкусу келбесе, төшөгүнө жатып, түрдүү сөздөрдү сүйлөр эле.

Аны мен «Эрке эже» дечүмүн, анткени элинин бардыгы: «Эрке кыз» деп айтышчу.

Эрке кыздын күйөөсү жигиттери менен келип, бир-эки конуп кетчү. Күндөрдүн биринде, жайдын толгон кезинде, күйөө дагы келди. Ал келишинде жалгыз гана келди. Жалгыз келсе да, мурунку тартып боюнча, конок жатагы башка үйдө болду. Каада боюнча жеңелери кызды күйөөгө жолуктуруп жатаарда өргөөгө кайта алып келишти.

Ал кездеги балдар азыркыдай чабал болчу эмес, балам. Эмнеге болсо да эртерээк жетишчү. Мен уктабай жаттым. Эл уктай электе жигит колуктусуна келди. Мен ал жигитти көргүм келбейт. Бирок «баатыр» деп элдин баары аны макташат. Анын эмне баатырдыгы бардыгын мен эмдигиче билбеймин. Демимди ичме жыйнап, алардын сөздөрүн тыңшадым. Бир оокумда сөздөрү чатка айланды.

Кыздын сөзү өкүм чыккан сайын, менин жаным кирет.

«Ушул жигит кыздан ылайым айрылып калса экен» деп тилеймин. Алардын сөзү да эсимде, — деди карыя.

Карыя сөөмөйү менен комуздун кылын өйдө, төмөн сейрек дилдиретип койду да, күйөөнүн сөзүн баштады:

— Эркем! Эми калың болсо бүттү. Атаң дагы чатак кылып жатат. Качпайсыңбы? — деди жигит.

— Жок, мырзам! Атамдын жалгыз кызы болсом, той тойлотпой туруп, босогодон аттабаймын. Атам эмне чатак кылып жатат? — деди кыз.

— Кызыл бууралду, же Ак чагырды бербесе, кызымды бербеймин, — дептир.

— Экөөнүн бирөөнү берип, атамды ыраазы кыл. Атам айтканын кылбай койбойт.

— Жок, мен атым менен куралымдан айрылып, кыз албаймын, — деп жигит чорт гана айтты.

— Экөөнүн бирин атам алмайынча, мен сага барбаймын, — деп кыз жигиттин сөзүн кесе сүйлөдү.

Жигит кыз менен көп сүйлөшүп олтурган жок: — Экөөнүн бирин берсем, сени албай эле энемди алып калайын, — деди.

Кыздын көрбөздиги ого бетер күчөдү.

— Экөөнүн бирин бермейинче сага тийсем, мен атама тийип калайын, — деди.

Өзүңөр билесиңер, кыргызда мындан чоң каргыш, мындан чоң ант жок. Кыз менен күйөө катуу эрегишип кетишти.

— Сени атаңдын төрүндө карытам: өзүм да албаймын, эрге да бергизбеймин. Бирөөгө бере турган болсо, айылыңарды кызыл кереге кылып чабам. Өзүңдү жайдак атка мингизип барып, күң кылам, — деди.

Кыз тайманган жок: — Үч айдын ичинде экөөнүн бирин берип албасаң, мен өзүм билип кул болсо да күйөөгө чыгам. Эр болсоң кегинди менден ал. Мен

— Кайсы инген, абамдын тушуна байлануучу эмеспи?

— Ошонун өзү. Ал төөнүн желмаяны. Атам аны уурдан коркуп өзүнүн тушуна байлатат. Дайым анын көпшегинин тыңшап жатат. Сен ал төөнү үч күнү жашырып сууткун. Үчөөндө тең түн ортосунда туруп атамдын тушунан агытып жибер. Бирок буйласын чубалтып жибер, — деди.

Эмне үчүн деп сураганым жок. Айтканындай иштей баштадым. Биринчи агыткан күнү төө үйдөн аз эле алыстаганда кыздын атасы чыга калып, аны кайта алып келип байлады.

Экинчи күнү агытканымда төө узап кеткен эле. Кыздын атасы чыгып карады да, кайта кирип жатты. Үчүнчү агытканымда кыздын атасы чыккан жок. Бирок эртесинде:

— Желмаянды кандай байласам да болбой бошонуп кете турган болду. Жарыктык Ойсул ата колдоп жүрсө керек, — деп сүйлөгөнүн уктым да, тим болдум.

— Атам төө тууралуу эмне сүйлөсө, мага айт, — деген болучу кыз. Мен бул укканымды дароо кызга сүйлөдүм.

— Абдан сонун, атам алданды, — деди кыз. — Эми эл жатар менен төөнү коктуга алып барып, мына бул килемдер менен комдогун Мына бул жууркандарды үстүнө кошо комдо, — деп бардыгын мага көрсөтө баштады.

Кыздын атасыныкында конок болгондуктан, алар өтө кеч жатышты жана меймандар эшикке жайланышты. Бул көрүнүштөр биздин качышыбызга жолтоо сыяктуу болуп көрүндү.

Ай баттууга жакындады. Тойгон коноктор тез гана коңурукка кирди. Мен төөнү алып коктуга жөнөдүм. Төөнү тиздей салып, өргөгө кирсем, кыз бирдемелерди жыйнап жаткан экен:

— Тез, таң атып кетпесин, — деди. Ал эркекче кийинип, белин курчанып жаткан эле. Килем-килече менен төөнү комдоп жибери

рип кайта келдим. Кыз эки чоң куржунду араң сүйрөп, босогодон өткөрө албай шашып жатат. Мен бирөөнү көтөрө чуркамакчы болуп сермегенде, куржун былк эткен жок. Кыз күлүп жиберди. Эки колдоп тартканда араң гана сүйрөлдү. Эптеп төөгө жеткенде:

— О, кокуй, — деди кыз кыжырлангансып, — жаман токупсуң. Тез чеч! — деди.

Мен чечип жибердим. Кыз төөнү кайта комдоп, эки куржунду текчейтип артты да:

— Сен капа болбосоң, мен алдыга минейин. Сен төөнүн сырын билбейсиң, — деди да, менин жообумду күтпөй өзү гана мине баштады. Анткени койлордун кайсы бирлери бышыкырып, буту-колун керип жаткан эле. Мен дароо түшүндүм, койдун бышыкыра башташы, таңдын атышынын белгиси болот.

Ал минди да: «Тез мин» деп аркандын чөлмөгүн көрсөттү. Ал чөлмөк атайын жасалган үзөңгү эле.

— Жайландыңбы? — деди кыз.

— Жайландым.

Менин жүрөгүм ордунда болгон жок. Айылдан узабай колго түшчүдөй көрүндү. Бирок «жайландым» дегенден башка бир ооз да унчукканым жок.

— Бек олтур, коркпо, — деди да, төөнү тургузуп, камчылангандай болду. Мен ыргып кете жаздадым. Төөнүн буту жерге тийип баратабы, же учуп баратабы анысы билинбейт. Жер эле айланган сыйт. Жок жерден шамал жаралып, көзүмдөн жашым куюла баштады. Түлкү качырган бүркүттүн дуусундай гана добуш угулат. Ал добуш кимдики экенин адегенде ажырата албадым.

— Жакшы келе жатасыңбы? — деп кыздын үнү чыкканда:

— Ооба! — дедим жана күркүрөгөн дабыш, урган шамал биздин илибизди экенин биле койдум. Таң аппак атты. Айланада айыл түгүл мал да көрүнгөн жок. Кайсы жерде баратканыбызды да тааныганым жок. Күн бута атым көтөрүлгөн кезде, кыз төөнүн буйласын тарта баштады. Бирок төө токтоно албай үрккөн эмедей ээлигип, көбүгүн чача баштады. Күн так төбөгө келгенче жай жүрдү. Андан кийин канаттуудай учуп дагы жөнөдү. Эл орунга олтурган кезде, өзөн суусунун боюна келип, төөнү тиздеп коюп, тамактана баштадык.

— Баатыр жетсе, бизге эртең жетет. Андан башка киши жетсе кубалабайт. Качсак кутулбайбыз. Бирок анттын аягына чыгуу керек. Качып кетүүгө болбойт. Туурабы? — деди кыз.

Мен тилим менен жооп кайтара алганым жок, башымды ийкедим. Кыз жылмайып күлдү да:

— Ал деле адам, андагы өнөр бизде да бар. Сен коркпо, өлсөң экөөбүз бирге өлөбүз, — деди.

Мен оюма көлбеген ишти кыз өзү баштап, сүйүүнүн отун өзү тутантса да, менин сүйгөнүм аныкынан күчтүү сыяктуу эле. Мен аны менен өлүүдөн тартынганым жок. Кыса-кыса кучактап өпкүлөп жибердим.

Эртесинде, көлөкө бойдон узунураак болгон кезде, арт жактан созулган куюндун чаңы көрүндү.

— Тетиги чаң — баатырдын чаңы. Эми коркпо, — деп кыз төөнү токтотту да, текенин мүйүзүнөн жасаган саадагын алып, даярдана баштады. Баатыр көз ачып жумганча жетип келди да, кыйкырып:

— Абийирсиз! Эми туткун болдуңбу! — деди. Кыз төөсүн туура тартып тура калды да:

— Мен убадама жеттим. Атыңдын башын тарт, өлөсүң! — деп төөнүн мойногун тээп саадагын кезеди.

Бута атымдай жерге келгенде ак чагырды колуна алып, атайы токтоп туруп:

— Өлө элегинде менин жаным кел! Келсең дагы күң кылам! Качсаң да күң кылам! Ушуну ук! — деди жигит.

— Тил алсаң кайт, сага менин колум барбайт. Сен менин колумдан өлбө. Мен намысымды алдым, — деди кыз экинчи эскертип.

Жигит келүүгө намыс кылды да, катуу буйрук берди.

— Кел жаным! Кел, жүгүн! Жаныңды калтырам, түбөлүк күң кылам!

Кыз эрегишке туулган эмедей:

— Күң кыла албасаң, энеңди экинчи ал! — деп төөнү бура тартып, бастырууга киришти.

Жигит ок тийген арстандай бакырып:

— Өлдүң! Өз убалың өзүңө! Өлдүң! — деди. Анын мылтыгынын оозу бизди тиктеп үңүрөйүп калган эле. Ал ок чыгарганча кыз бура тартып, мурунку калыбына келе калды да:

— Чатаксыз кайт, менин колум сага барбайт, — деп үчүнчү эскертти.

— Кел дегенде кел! Сен менин түбөлүк күңүмсүң! Багынасыңбы, жокпу? Айт, канчык! — деп мылтыгын шыкаалатып кыздан жооп күттү.

Жигиттин кайтпасына кыздын көзү жетти. Сөз менен жооп берүүнүн ордуна, саадагын тартып жиберди. Машаада турган жигиттин колу ийинен чабыла түштү.

— Кош, тил албадың. Түбөлүк эсинде болсун, — деп кыз жолго түштү. Төө каадасынча учуп жөнөдү. Жигит оң колунун сыныгына көп буйдалган жок. Сол колуна кылычын ала коюп, оозун ачып карышкырдай качырды.

Кызыл бууралдун таманы жерге тийсе тиет, тийбесе жок. Жигит кылычтын сырты менен камчыланып уруп келе жатты. Чабалекей куйруктанган саадактын огу кыз дагы учурду. Учуп келе жаткан бууралдун алдыңкы шырагагы сыртына чабыла түштү. Күүлөнгөн буурал токтогон жок, бизге жете бергенде гана сүрдүктү.

Ат омуороосу менен жерге тийгенде, жигит жыгылбастан чуркап кетти. Анын оң колу, буту сынып качкан кийиктин шырагындай салпактап, оң жагын чапкылап жиберди.

Кыз саадагын кармап тура калды да:

— Мен анттымды орундадым. Сага койгон анттымды сенин эрдигиң үчүн кечтим. Намыс эркек менен ургаачыга бирдей экендигин көргө киргенче унутпа, — деп жолго түшкөн экен! — деди бизге сүйлөгөн карыя.

Карыя так ошол жерге келгенде чагылган жарк этип учуп өттү. Карыянын колу менен сыйда сакалын сыйпалап олтурганы көрүнө калды.

— Карыя, сөз казасынын калкагын эми ачытың окшойт. Добул дагы эстен чыкты. Таңга дагы жакын калды. Эми кыз менен жигитти элине келтире көрүңүз, — дедим.

Жолдоштордун бири:

— Ай, жигит да эр экен! Кыз ченсиз укмуш экен! Эмне болор экен? — деди.

Карыя тамагын жасап алды да:

— Эмне болсо да укканымды айтып бүткөнүмдө көрсөңөр. Ал кишинин өз оозунан уксаңар өлгөнчө унутпас элеңер, — деди.

— Сиз андан бетер, куду өзүңүз аралашкандай сүйлөп жатасыз, — деди ыктагандардын бири.

— Жигит сол колу менен аттын башын кучактап, ээн талаада унчукпай олтуруп калды. Кыз саадактын бир огу ала коюп, унчукпай сындырды да, жолго түштү. Кыздын күчтүү касиетине мен ошондо гана түшүндүм.

Созулган жел аз-аздан күчөп, ээн талааны чаң менен бүркөдү. Ким билсин, ал чаң ошол жигиттин күйүтүнүн элесидир?..

Биз үч күн жол жүргөндөн кийин:

— Байкачы, Зарлыкжан! Мына бул тоолор силердин тоого окшойбу? — деди кыз.

— Көзүмө эң эле жылуу учурайт, бирок таамай тааныбай жатамын.

Кыз бир аз жылмайып туруп:

— Эмесе түштүккө кайчы өтүп кетиппиз. Те, тигил мунарык тоо силердин элдин тоосу болуу керек, деп төөнү ошол жакка тартты.

Эртеси түшкө чейин жүрүп белден ашкан кезде:

— Эркем, сүйүнчү! Бул биздин жайлоо. Мына бул белдин бөксөсүндө калың токой, андан төмөн камыш бар. Ошол токойдун башында биздин айыл болчу эле. Мен так ошол жерден туткун болдум эле. Мүмкүн азыр да ошол жердедир, — дедим.

— Сүйүнчүңө өзүмдү бердим. Мындан аркы бийлик өлгөнчө сенин колунда, — деди кыз.

— Биз белге чыга бергенде, жайылган жашыл тукабага көмкөрүлгөн чыныдай, аппак үйлөр көрүндү. Мен кубанган бойдон:

— Мына, биздики! — деп бакырып жибердим.

— Чынбы?

— Чын!

Менин бүткөн боюм солкулдап кетти. Ал жаркырап мени тиктеди да:

— Шашпа, жаным. Эми айылга каш карарганда баралы, — деди, мен макул болдум.

Айылдын бери жагындагы өзүбүздүн суу алгычка токтоп, төөнү чөгөрүп, сууга жууна башта-

дык. Ойногон балдардын чыңылдаган үндөрү угулуп турду. Энесинен адашкан козулар биринен сала бири маарап, үргүлгөн кечки тынчтыкты эркине койбой жатты. Менин көңүлүм жашып, өпкөм көөдөнүмө батпай, жүрөгүм опколжуй берди.

— Мына, эми мен толук сеникимин, сагага! — деп төбөсүндөгү чачын жазып, мага даярдаган кийимдерин кийгизди да, өзүнүн кымбат кийимдерин кие баштады. Сүттөй айдын жарыгында суйкайып көрүнгөн анын сулуу денеси, менин көзүмө укмуштуу болуп көрүндү.

Мен андан мурун кийиндим да, анын тулпунук бетинен өпкүлөп жибердим. Анын жыпардай жыты эми да мурдумдан кетпейт...

Тыңшап олтурган аялы анын сөзүн орой бузган жок, бирок тумшугун чүйрүп, эрдин чыгарып:

— Эми алжыбасаңчы, — деди. Карыя анын сөзүн уккан жок. Сөзүн созо берди.

— Биз жасанганча козулардын үндөрү да жайланды, чыңылдаган балдар да тынчыды...

— Эми сагага, сен барып аманчылыктарын билгин. Ата-энең тирүү болсо, алардын моокун кандыр. Анан кийин мени келип ээрчитип кеткиле. Шымаланып сени менен кошо барганымды салт көтөрбөйт, — деди кыз.

Мен чуркап айылга жакындаганымда, иттер чуулдашып уруп алдымдан чыкты. Койчулар кыйкырып, иттердин багытын улап келип, мага жолугушту.

— Сен кимсиң?

— Жолоочумун.

— Кайда барасың?

— Чоронкуна. Ал киши аман-эсен барбы?

— Чокем бар, көзү көрбөйт, — деди койчу.

— Кемпири барбы?

— Бар, төшөктөн турбайт. Жалгыз баласынын кайгысынан карып болуп калышты, — деди экинчи койчу.

— Эмесе, курдаштар, мени ошондо ээрчитип баргыла, мен алардын жоголгон жалгызымын.

— Сүйүнчү, Чоке! Сүйүнчү! Зарлыкжан келди, — деп, койчулар кыйкырган бойдон, мени үйгө карай сүйрөштү. Үйдөгү кишилер чыга чуркашып, мени тегеректеп кучакташкан бойдон үйгө алып киришти.

Таягын колуна алып калтаңдап күтүп турган атам менен кучакташып көрүштүм. Этек-жеңиме асылып чуулдаган кишилер боруктуруп жибере жаздашты...

— О, кулунум... — деген энемдин алсыз кыңылдаган үнү угулду жана купкуу болгон жүзү мага карап араң гана бурулду. Мен «апаке» деп телмирип чуркаганда, анын арык колу мага карай сунулду. Бирок, мен жеткече колу төшөгүнө түштү... Экинчи анын арык колу кыймылдаган жок, үнү да чыккан жок... Жылууусу таркай элек апамын көкүрөгүнө ысык жашымды төктүм... Атам калтыраган бойдон:

Энең ыраазы... Энең үнүңдү укту, балам? — деди... Дүрбөлөң менен кубаныч мени эсимден тандырды.

Иңирде чыккан ай асмандын ортосуна келгенде:

— Кана, балам, кантип келдиң? Кайда жүрдүң? — деди атам. Менин эсиме кыз ошондо түштү.

— Атаке, аны мен жайыраак айтайын. Сизге келин алып келдим. Суу алгычта күтүп калды, — дедим. Элдин бардыгы мени тегеректеп алып, сууга карай чуркашты. Менин башыма суу айлантаып чачкан кемпир, чөйчөгүнө суу куюп алып, кошо жөнөдү.

Сууга келсек, кыз да жок, төө да жок.

— Кана? — деди бирөө өзүнчө.

— Үйгө жакын барып тургандай, корккон го, деди экинчиси менин карап.

— Тигине! — деди үчүнчү киши колу менен көрсөтүп, анын көрсөткөнү булдуруктап кыймылдады. Кары кишилер токтоу калышты. Биз жашып чуркадык.

Бизден мурунураак кеткен бирөө:

— О, кокуй! Иш болбой калыптыр! — деп тим боло калды да:

— Кокуй! Жолборс алып таштаптыр! — деп бакырды...

Кыздын колу өзүнүн башын кучактаган бойдон кыймылсыз жатканы көрүнө калды. Төө чала жан болуп, узун мойнун жерге ургулап, буттары тыбыратып жатыптыр. Мен кызды кучактап жыгылдым.

— Мына балам, бул муңканган күү өзүм менен бирге эс алат. Эми өзүм менен бирге жатат. Күүнүн сыры ушул, балам! — деди.

Эртесинде карыя мени ээрчитип келип, кыздын мүрзөсүн көрсөттү да:

— Мына, балам! Кыз ушул жерде жатат. Аны куржундарын ачтырбай туруп, ошол бойдон көмдүргөм. Куржунда эмне бар экенин көрдөн башка эч ким билбейт... Карачы, балам! Муну көр деп эч ким тааныбайт. Дүмпөйгөн гана жашыл чым. Жакында түптүз жер болот... Мен жүз үчтөмүн. Мен дагы жакындап баратам, — деп чала билинген жашыл мүрзөгө сүйөнүп олтуруп калды.

Мен ошол кишини эми да көргөнүм турам. Кандайдыр, комузун күңгүрөтүп тирүү жүргөнүсүйт. Бирок ал киши кызы менен эчак сүйлөшкөндүр... Баягы баатыр менен эчак кездешкендир... — деп карыя сөзүн бүтүрдү.

Карыя бул аңгемесин бүткөнчө добул токтоп, таң атты. Кийимдерди күнө жайып таштап, карыянын экинчи аңгемесин тыңшадык.

1940-жыл.

«Кыргыз Туусунун» архивинен

сыр

үчүн айыл айыптуу эмес, — деди кыз ордунан козголбой.

— Үч айдын ичинде ыктыярың менен барбасаң, түбөлүк күндүккө кармамаймын, эсиң барда акылыңа кел, — деди жигит каарданып.

— Күң кыла албасаң, төшү түктүү жер урсун!

— Эрге тие албасаң, төбөсү ачык көк урсун! Булар экинчи сүйлөшкөн жок.

Күйөө кеткенден кийин кыз бир топ күнгө тилсиз немедей болуп жүрдү. Менин кубанычым койнума батпай, кыз ошого тийбесе экен деп жүрдүм.

Бир күнү кыз жатууга даярданып, жибек жууркандарын толкундатып силкип жатып:

— Бөбөгүм! — деди мага жылмайып, — сен төргө мага жакын жат. Мына бул жуурканды салын, — деп кара кашка ыпча жуурканды төргө таштады да: — Жаздыктын бирин алып жазданып ал, — деди.

Мен анын төшөгүнө жакын жаттым. Ичим эле кымылдайт. Бирок түшүнбөймүн.

Жатар менен кыз мени суракка ала баштады: — Сенин атаң атактуу кишиби? Кайсы жактан келгениңди билесинби? Мындан эче күндүк жол? — деди. Менин жүрөгүм сүйүнгөндөн ээлигип түштү. Атамдын кадырын ого бетер чоңойтуп жана билбегенимди «билем» дей баштадым.

— Атаң элден доо алып, же доого жыгылганын билесиңби? — деди.

— Билем. Мен сегиздеги кезимде чоң уруш чатак болуп, биздин элге тогуз эрдин куну түшкөн. Менин атам ошол тогуз эрдин кунун таптакыр бербей койгон. Биздин эл абдан көп жана баатыр болот. Кул доолаганды кайта айыпка жыгып, үч тогуз, бир кыз тартуу алышкан, — деп калп айтып жибердим.

Кыз менин калпыма түшүндү окшойт, үнүн чыгарып күлүп жиберди да:

— Мен сени менен качкым келет. Сен мени сүйөсүңбү? Куткарып кете а

Кыргыз тарыхындагы бий, болуштар

Молдобасан Мусулманкулов

Учурдагы «Улуттук дем – гүйнөлүк бийиктик» уңгу жолубузду өзөгү улуу тарыхка, улуттук маданиятка, салттарга жана руханий баалуулуктарга басым жасоо менен келечекке карай кагам таштоо болуп саналат. Бул багытта Президент Садыр Жапаров көз карандысыздыктын 33 жылдыгын жана Кара-Кыргыз автономиялуу облусунун 100 жылдыгын майрамдоо иш-чарасында сүйлөгөн сөзүндө: «Кыргыз элинин эркиндиги үчүн, жаркын келечеги үчүн өмүрүн сайган журт аталары: эл баштаган кагандарыбыз, эл сактаган баатырларыбыз, даанышман көсөм жол башчыларыбыз тууралуу жалпы журт сыймыктана тургандай тарыхыбызды кайра тактап жазышыбыз зарыл» – деп баса белгилеген.

дыр аке ж.б. таасирлүү тарых күүсүндөгү инсандардын аты аталат. Ал эми бул инсандар менен катарлаш, үзөңгүлөш болуштук жана бийлик кызматын жүргүзгөн инсандар көбүнчө көмүскөдө калып айтылбай келгендиги да чындык.

Андыктан, Казакстандын Борбордук мамлекеттик архивинде сактоодо турган архивдик маалыматтарга таянуу менен болуш, бийлердин эл оозундагы санжыраларда айтылган өрнөктүү иштерин учкай болсо да архивдик материалдар менен тастыктоого аракет кылдык.

Жети-Суу облусунун аскер-губернаторунун Токмок уездиндеги жергиликтүү бийлик өкүлдөрүн дайындоо боюнча 17-май 1868-жылдагы буйругунун негизинде жаңы түзүлгөн Токмок уездинин болуштары, кандидаттары жана бийлери бекитилген. Анда Бөлөкбай болуштугунун болуштук башкаруучулугуна 9-январдан баштап манап, прапорщик Корчу Адучинов, кандидат Утюган Дулаев (Өтөгөн Толбаев –Ж.Б.), бийлери болуп Сатыбалды Тугелов, Сатыке Токтабулатов, Эмир Алдиаров, Аблай Муратов дайындалышкан. (Бул жерде болуш, бийлердин ысымдары орусча документте кандай жазылса ошол калыбында берилди).

Корчу баатыр дайындалгандан көп өтпөй эле Бөлөкбай болуштугунун болуштук башкаруучулугун уулу Сулайманга өткөрүп берген. Архивдик материалдарда Сулайман Корчин (Корчу уулу орусча ушундай жазылган –Ж.Б.) 1868-1882 жана 1885-1892-жылдары Бөлөкбай болуштугунун башкаруучусу болгону жазылган.

Андыктан жыйырма жаштын кырындагы жаш болуш Сулайман Корчу уулунун коомдук-саясий ишмердүүлүгү Сары Өзөн Чүйдүн боюндагы болуштукту түзүп башкарбастан, Пишпек уездинин жана Пишпек шаарынын түптөлүшүнө да салымын кошконун байкайбыз. Жаңы түзүлгөн уездик бийлик эл кадырына татыган болуштар менен иш алып барган. Ошондой эле казак болуштары менен карым-катнаш алакада болуп, белгилүү болуш Ногойбай Даулетбек уулунун кызына да үйлөнгөн.

Ал эми 21 жашында болуш болгон казак элинин даңктуу уулу Абай Кунанбай уулу менен Кордайга келгенде жолугушууга Шабдан баатыр менен бирге болгондугу казак илимпоздорунун эмгектеринде учкай баяндалат. Сулайман Корчу уулу элге алынган таасирлүү болуш катары 1916-жылдагы Улуттук боштондук көтөрүлүштүн башында тургандыгы да белгилүү.

Ал эми элдик санжырада бий, болушка шайлангандар колунда бар малдуу гана болушпастан, бечара карыпка кайрымдуу болушкандыктары да баяндалат.

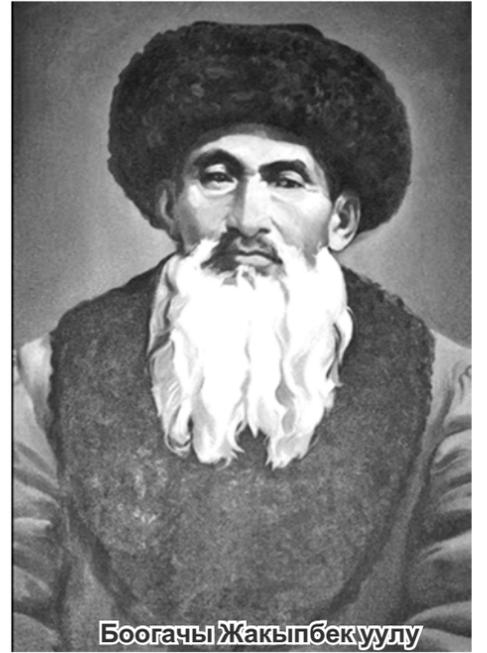
Саяк болуштугун алгачкы бийи жана болушу болгон Эраалы уулу Баатайдын миңден ашык жылкысы болгондугу айтылат санжырада. Ал өзүнүн жоомарттыгы, айкөлдүгү жана берешендиги менен эл арасында тынымсыз болуп турган эриш бузуу, эр өлтүрүү, уурулук, доо айыбы жана башка иштерди чечүүгө көп катышкан. Малы көп болгондуктан аттын күчүн сурап келген кишиге беш-алты айга үйүрү менен жылкысын берип, кийин күч унаага алган аттарын жоор кылбай, семиз, эттүү алып келсе, «малдын кадырын билген, адамдын кадырын билет, алып кетип өз оокатыңды кыла бер» – деп, жоомарттык менен берип салгандыгы айтылат.

Мындай эл оозунда айтылган аңыз кептүү Баатай Эраалынын уулу Жети-Суу облустук аскердик башкаруусунун архивдик фондусундагы 1885-жылдагы каттоодо 966 жылкысы, 15 төөсү, 10 уй, 400 кою катталган. Ал эми уулу Шоорукта 11 төө, 8 уй, 400 кой жазылган. Архивдик материалдарда санжыраларда айтылган малынын саны гана дал келбестен, 1868-жылдан 1918-жылга чейинки жарым кылымдык Саяк болушундагы (1893-жылдан Чоро болуштугу) болуштук жана бийлик башкаруучулук анын уулдарынын жана неберлеринин колунда өткөн. Акыркы Чоро болуштугунун башчысы небереси Касымбеков Болотакун болгон. Жарым кылымдык башкаруу бийлиги болгон Саяк жана Чоро болуштугунан Ак-Талаа жана Тогуз-Торо райондору түзүлгөн.

Бий-болуштук башкаруу кызматында жалаң эле колунда бар адамдар болбостон, акын, дастанчы, манасчылар өңдүү руханий чөйрөнүн адамдары да шайланганын архивдик материалдар тастыктайт.

Арстанбек Буйлаш уулу атасынын жолун жолдоп бийликке аралашкан адам экенин тарыхчы Д.Сапаралиев архивдик материалдар менен 2003-жылдын 14-ноябрында «Заман Кыргызстан» газетасына макала менен тастыктаган. Анда Жети-Суу аскер губернаторунун 1874-жылдын январындагы №17 буйругуна ылайык 1873-1876-жылдары Жуука (Заукун) волостунун №1 айылынын бийи болуп Арстанбек Буйвашев (Буйлашов) бекитилгенин далилдеген. Акын бул бий болгондогу мезгилин «Керээз» аттуу ырында төмөндөгүдөй саптар менен да ырастаган.

«Доор сүрдүм жашымда,
Дуулдап жүрдүм башымда.

Боогачы Жакыпбекуулу

Караколду бийледим,
Калк ичинде сүйлөдүм.
...Менде арман калган жок,
Аш тойду өзүм бийледим,
Албан түрдүү сүйлөдүм».

Манасчы Молдобасан Мусулманкулов 1915-жылдын 27-ноябрында 1916-1918-жылдары Саяк болуштугундагы №5 айылдын бийинин орун басары болуп дайындалган. Атасы Мусулманкул Оторчу уулу 1983-1885-жылдары Саяк болуштугунун №4 айылынын бийи болгон. Демек, белгилүү композитор, гимндин автору Калый Молдобасанов бий тукумунан чыккан таланттуу музыкант экендигин жаңы табылган архивдик маалыматтар менен белгилеп кетмекчибиз. Мындай таланттардын катарына акын-обончулар Казыбек казалчынын атасы Ноорузбаев Мамбетимин жана Боогачы Жакыпбек уулу бий болгондугун кошо кетсек болот.

Ал эми көрүнүктүү мамлекеттик ишмерлерибиз, Кара-Кыргыз автономиялуу облусунун башында турган Абдыкерим Сыдыковдун атасы Сыдык Узбеков 1898-1900-жылдары Талкан болуштугунун болуштук башкаруучусу болсо, Жусуп Абдрахмановдун чоң атасы Балпан Өтөгөнов 1891-жылы Тору-Айгыр болуштугунун №9 айылынын бийи, 1892-жылы Күңгөй Ак-Суу болуштугунун №5 айылынын бийи, 1900-жылы ошол эле болуштуктагы № 7 айылдын бийи болуп шайланган. Атасы Абдрахман Балпанов 1912-жылы Күңгөй Ак-Суу болуштугунун башчысы болуп 1915-жылга чейин шайланып, жалпысынан алты жыл бий, үч жыл болуш болгон.

Жусуп Абдрахманов өз күндөлүгүндө бийдин тукуму экендигин жашырган эмес. Улуттук сезим атадан дегендей, канында калган башкаруучулук, уюштуруучулук, чечкиндүүлүк, кайраттуулук сыяктуу сапаттар көчмөн элдин рухундагы бий, болуштардын өрнөгүнөн калган. Мына ушул аталардан калган улуттук дем менен алга жылууда архив казынасында көмүскө калган аталарыбыздын баскан жолун алып чыгып, элге үлгү кылып жарыялообуз абзел. Анткени биз мамлекеттүүлүгүбүздүн даңктуу жолун, ушул аталарыбыздын «баскан изинен, жасаган ишинен» табабыз.

Жумагул БАЙДИЛДЕЕВ,
тарых илимдеринин кандидаты,
архивтаануучу

Бишкек шаарынын Свердлов райондук прокуратурасы тарабынан, Свердлов райондук сот аткаруучулар кызматынын бөлүмүнө текшерүү жүргүзүлүп, Бишкек шаарында 2025-жылдын 14-августунда Каракол райондук соту тарабынан 2025-жылдын 23-июлунда берилген № УД-76/24И5 аткаруу баракчасы келип түшкөн.

Аталган аткаруу баракчасына ылайык Абдылдаев К.К., 1957-жылы туулган, мамлекеттин кирешесине 6 816 531 сом өлчөмүндөгү материалдык зыянды өндүрүп берүү белгиленген.

Мыйзамда белгиленген тартипте 2025-жылдын 14-августунда карызорго сот чечимин ыктыярдуу аткаруу жөнүндө сунуш почта аркылуу жөнөтүлгөн.

Аткаруу документинин талаптары аткарылбагандыгына байланыштуу 2025-жылдын 5-сентябрында сот аткаруучу тарабынан карызордун Кыргыз Республикасынын чегинен тышкары чыгуу укугун чектөө жөнүндө токтом чыгарылып, ошондой эле ага таандык болгон кыймылдуу жана кыймылсыз мүлккө камак салынган.

Мындан тышкары, карызордун банктык эсептеринин бар же жок экендиги тууралуу маалыматтарды алуу үчүн банк мекемелерине сунуштамалар жөнөтүлгөн.

2025-жылдын 5-декабрында текшерүүнүн жыйынтыгы менен Абдылдаев К.К. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 370-беренесине ылайык жоопкерчиликке тартуу маселесин кароо үчүн Бишкек шаарынын Свердлов райондук ИИБине сунуштама жөнөтүлүп, көрсөтүлгөн материал Бишкек шаарынын Свердлов райондук ИИБинин АМТ МЭЖге катталган.

Көрүлгөн чаралардын жыйынтыгында 2025-жылдын 17-декабрында соттун чечими толук көлөмдө аткарылып, материалдык зыяндын суммасы толугу менен мамлекеттин кирешесине өндүрүлүп алынган.

ОсОО «АИМ.Лоу.Партнерс» объявляет о проведении публичных торгов на предмет залога в ЗАО АКБ «Толубай»:

– Жилой дом, общей площадью 205,7 кв.м., жилой площадью 105,0 кв.м., расположенный на земельном участке мерою 620,0 кв.м., находящийся по адресу: Кыргызская Республика, город Бишкек, Ленинский район, ж/м Арча Бешик, ул. Арча-Бешик-23, д. 18, идентификационный код: 1-01-05-0028-0584, принадлежащий на праве частной собственности Салмурзаеву Азамату Ишеналыевичу.

Публичные торги состоятся 27 января 2026 года в 14:00 часов по месту расположения имущества.

Начальная (стартовая) продажная цена – 17 115 000 сом (семнадцать миллионов сто пятнадцать тысяч) сом.

Желающим принять участие на публичных торгах, не позднее чем за один день до торгов необходимо подать заявку в ОсОО «АИМ.Лоу.Партнерс» и внести гарантийный взнос в размере 5 (пять) % от начальной (стартовой) продажной цены на банковский счёт организатора торгов в ЗАО «Кыргызский Инвестиционно-Кредитный Банк» («Kyrgyz Investment and Credit Bank»), №1280096054371310 (сом), БИК 128009.

Участник, выигравший публичные торги, должен в течение 5 (пяти) дней внести на расчетный счет организатора торгов сумму (покупную цену) за вычетом суммы ранее внесенного гарантийного взноса.

Телефон для справок: 0312 88-88-86, 0707 72-08-82, адрес: 720011, г. Бишкек, ул. Фрунзе, 429, e-mail: aimpartners.kg@gmail.com.

С/О 757

Считать недействительным опубликованное объявление в газете «Кыргыз Туусу» №97 (24967) от 19.12.2025 года, на стр. № 14 от ОсОО «АИМ.Лоу.Партнерс» о проведении публичных торгов на предмет залога в ЗАО АКБ «Толубай»: жилой дом, находящийся по адресу: Кыргызская Республика, город Бишкек, Ленинский район, ж/м Арча Бешик, ул. Арча-Бешик-23, д. 18, идентификационный код: 1-01-05-0028-0584, принадлежащий на праве частной собственности Салмурзаеву Азамату Ишеналыевичу, и отменить публичные торги, назначенные на 20 января 2025 года в 14:00 часов по месту расположения вышеуказанного имущества.

С/О 757

Жараксыз деп табылсын

Сулайманкулов Сүйүнбай Айтмаматовичке таандык Ноокат районундагы Т.Зулпуев айыл өкмөтүнүн аймагында жайгашкан үлүш жердин (идент. коду: 5-05-09-0019-0261) 25.09.2014 -жылы берилген № 0064882 күбөлүгү жоголгондугуна байланыштуу жараксыз деп табылсын.

ТА

Жараксыз деп табылсын

Оморов Кубат Суранбаевичке таандык Араван районундагы Дөбө-Коргон айыл аймагынын Кең-Сай турак жай массивиндеги Кең-Сай -33,65-үй дарегинде жайгашкан жер тилкенин (идент. коду: 5-02-08-1004-1154) 06.02.2019-жылы берилген сериясы Ч, № 829624 сандуу мамлекеттик акты жоголгондугуна байланыштуу жараксыз деп табылсын.

ТА

Жараксыз деп табылсын

Мамлекеттик салык кызматынын Араван райондук башкармалыгы тарабынан жеке ишкер Абдраимова Айзат Сайпидиновнага (ИНН: 11104198900095) берилген мамлекеттик каттоо күбөлүгү жоголгондугуна байланыштуу жараксыз деп табылсын.

ТА

Жараксыз деп табылсын

Кара-Суу районундагы Датка айыл өкмөтүнүн муниципалдык менчигине таандык Падаван айылында жайгашкан стадиондун (идент. коду: 5-04-12-1006-1701, 5-04-12-1006-2149, 5-04-12-1006-2150) 13.08.2013-жылы берилген сериясы: Б, №018594 сандуу мамлекеттик акты жоголгондугуна байланыштуу жараксыз деп табылсын.

ТА

Жараксыз деп табылсын

Осмонов Тынычбекке таандык Ош шаарына караштуу Кызыл-Кыштак айыл аймагынын Керме-Тоо айылында жайгашкан үлүш жердин (идент. коду: 5-11-17-0014-0245) 12.12.2006-жылы берилген № 2435 сандуу жер үлүшүнүн пайдаланууга укук берүү күбөлүгү жоголгондугуна байланыштуу жараксыз деп табылсын.

ТА

Считать недействительным

Утерянное свидетельство на право пользования земельной долей серии № АБ 02687 от 28.12.1998 года по адресу: Нарынская область, Ат-башинский район, с. Кара-Суу на имя Кудуева Жолдошбека Муктаровича считать недействительным.

МБанк

Считать недействительным

Утерянные бухгалтерские документы ОсОО «Серен-Транс» (ИНН: 01108202110264) просим вернуть за вознаграждение. Обращаться по телефону: 0550-780789 или по адресу: г.Балыкчы, ул.Матросова, 110.

П

Считать недействительным

Утерянный государственный акт о праве частной собственности на земельный участок серии Ч № 1229923 от 28.03.2024 года, идент. код 5-11-17-1007-1338 по адресу: г. Ош, Сары-Зоо ул. 11, д. 10 к на имя Махмуджан уулу Мелисбек считать недействительным.

МБанк

Жараксыз деп табылсын

Ноокат райондук сотунун 2017-жылдын 14-августундагы ГД-1150/17-05 чечиминин негизинде Тешебаев Касымали Акматалиевичке таандык Ноокат районундагы Т.Кулатов айыл өкмөтүнүн Т.Кулатов айылындагы Т.Кулатов көчөсүндөгү №27 үйдүн (идент. коду: 5-05-05-1001-1305) 04.01.2017-жылы берилген сериясы: "Ч", №688984 сандуу мамлекеттик акты жоголгондугуна байланыштуу жараксыз деп табылсын.

ТА

Считать недействительным

Утерянный диплом и постдипломное удостоверение ШВ №747878, рег. № 12 от 23.06.1995 года выданный КГМИ (ныне КГМА) на имя Дилдеева Алыма Мамытовича считать недействительным.

Утерянный диплом № CD 040139599 2004 года выданный КНУ им. Ж. Баласагына факультет Математики, Информатики и Кибернетики на имя Асанкулова Улана Оогонбековича считать недействительным.

П-468

Считать недействительным

Утерянное свидетельство на право пользования земельной долей № 12-13 от 01-08-1995 выдан Жумг ЦАЗР, идент. код 4-03-02-1003-0068 по адресу: Нарынская область, Жумгалский район, Баш-Кууганды а/о., уч. Көл-Арык на имя Токтоналиева Сабырбека и принадлежащее его семье считать недействительным.

МБанк

Считать недействительным

Утерянный государственный акт о праве частной собственности на земельный участок серии Ч № 748158 по адресу: Нарынская область, г. Нарын, ул. Чынгыш ажи на имя Омурзакова Мирлана Ыбырайымовича считать недействительным.

МБанк

Считать недействительным

Утерянный государственный акт о праве частной собственности на земельный участок серии Ч № 876258 от 31.10.2019 года по адресу: Чуйская область, Кеминский район, с. Жаны-Алыш, ул. Абдысатар 37 на имя Омуркулова Мирлана Абдыкалыовича считать недействительным.

С/О 757

Считать недействительным

Утерянное свидетельство о праве частной собственности на земельный участок серии номер 0137998 на имя Омуркулова Мирлана Абдыкалыовича считать недействительным.

С/О 757

Убайга салган улуттук оюндар

Элдик курултай институту кыргыз коомчулугунда, мамлекетибиздин саясый, экономикалык, социалдык турмушунда өз ордун таап, таасири арта баштады. Так айтканда, мамлекеттин – күндөлүк турмушундагы маселелерди чечүү менен чектелбей, келечектеги өнүгүү багытын аныктаган, башкысы улуттук масштабда бир пикирге, мунасага келүү, өлкөнүн өнүгүүсүнө кедергиси тийген көрүнүштөрдү четтетүү, алдыга умтулуу сыяктуу эл тагдырын чечкен коомдук-өкүлчүлүктүү институтка айланды. Ушундан улам Элдик Курултайда чечип алууга мүмкүн болгон, кеңешип-кесип, бир жыйынтыкка келе турган, “Улуттук ат оюндары” боюнча айрым ойлорумду ортого салайын.

Ат чабыш...

Улуттук ат оюндарынын төрөсү ат чабыш. Кыргыз баласынын канын дүргүткөн ушул ат чабышта менин баамымда бир эреже бузулуп жүрөт. Бул – атты жайдак чабуу. Кыргыз салтында атты жайдак чапчу эмес.

Атам кыргыз атка мингенден тартып, аны баптап, таптап минген. “Ат, аттан кийин жат”, “Аттай арка, тоодой меде” дечү. Кыргызды карт тарыхтын теренинен бул күндөргө жеткирген, ушул аты менен Ала-Тоосу болду. Аты менен кууса жетти, качса кутулду, Ала-Тоосу замандын ар кандай оош-кыйыштарында койнуна катып сактап келди. Кыргыздын ат жабдыктары да тегин жеринен чыккан эмес. Ар биринин мааниси бар. Ат чабышка келсек, байыртадан бала чапкан. Болгондо да 12 жашка чейинки аттын жалы менен ойногон бышык балдар чапкан. Атка жеңил ичмек, жеңил тердик салынып, көрпөчөсүн алып салып, ээрди да жеңилдеп токуган. Балага ыңгайлуу болсун, ээрдин катуулугу өтпөсүн деп жукараак көрпөчө салып берген. Басмайылын бек тартып, үзөңгүнү бутуна чактап кыскартып берип, балага ат чабылчу жердин шартын айтып, кайсы жерге келгенде аттын оозун коё бериш керектигин, ага чейин тизгинди ээрдин кашына үч ороп, белгилүү жерлерге келгенде улам бир оромдон бошотуп туруусун саяпкерлер балага катуу табыштаган.

Эми атты жайдак чапканды элестетип көрөлү. Тапталган ат эттүү болбойт. Саяпкер күндө терин алып, бир жерине май койбой, суутуп жатып, катырып салат. Мындай аттын жону бычактай эле болуп калат. Канчалык калыңдап бирдеме кийгизбесин, жайдак аттын жону баланы кыйнап салат. Ат атаанчыл келет. Эгерим баспаган атың топ атчан менен бастырганда жулкунуп калганын көрүп жүрөбүз. Күлүк күчтүү, оозу катуу болот. Анан белгиленген чектен аттарды коё бергенде табына келген күлүктөр бар күчүн салып, алдыга озгонго аракет кылат.

Үзөңгү жок эки буту салактап, эки көзү алактап, бир жагынан аттын жону өтүп, бир жагынан аттардын даңканынан учкан майда таш, кумдар көзүн ачырбай келаткан балдар, аттын оозун тартып ойдогудай башкаралбайт. Өткөндөгү Көчмөндөр оюндарынын биринде Нарын тараптан келген күлүк эки-үч айлампа өтө алыс чыгып алып, алдына ат салдырбай келди. Чапкан бала, күлүктүн оозун тартып, күчүн сактап, эби менен чаба алган жок. Ошентип, оозун тарттырбаган кайран күлүк үзө чабылып калды. Байгеге илинген жок. Бала тарта да албайт болчу. Анткени, тизгинди тартып, ороп кое турган ээрдин кашы жок эле. Ат жайдак чабылган.

Атты жайдак чабуу чабандестер үчүн дагы кооптуу. Ал эми ээрде чабандес өзүн эркин, коопсуз сезет. Үзөңгүнү теминип, тең салмактуулугун сактайт. Эзеленип алган күлүктүн үстүнөн чукул бурулуштарда учуп кетпейт. Ээрдин кашын кармап, үзөңгүгө сүйөнүп, тизгинге колу жабышып, атты ойдогудай башкара алат. Аттын оюна коюп үзө чаап салбайт. Демек, ат чабыштарда абалкыдай аттарга ээр токуп чапкан салтыбызга келишибиз керек. Тагыраак айтканда, ат чабышты ата-бабаларыбыздан калган эрежелерге ылайык өткөргөнүбүз – улуттук ат оюндарынын байыркы өңүн өчүрбөй, элибизге мүнөздүү экендигин сактаганыбыз болмокчу.

Дагы бир фактыга токтолбой кете албаймын. Бай-

тиктин 200 жылдыгында аттарды салмагы 60 кг.дан кем болбогон чоң кишилерге мингизип, тоо-ташты аралата, өрүгө чабышты. Анысы аз келгенсип басма сөздөрдө “кыргыз кылымдардан бери ушинтип чабышкан” деп коюшкандарын кантесиң?! Кыргыз эч качан локуйган чоң кишини мингизип, ат чаптырган эмес. Же бир жоо кууп же жоодон качса бир жөн. Натыйжада аттар жинигип өлгөнүн көрдүк.

Бул ат чабыштын эч кандай эрежесине жатпаган – аттарды зоруктуруу, кыйноо болуп калды. Тарыхыбызды барактап, чоң ат чабыштарды эске алып көрсөк, мындай ат чабыш эч качан болгон эмес. Андыктан, Байтиктин мааракесиндей ат чабышты эч качан кайталабашыбыз керек.

Ат чабыштын кыргыз-казакта ошол кылымдардан келаткан айтылбаган, жазылбаган эрежеси бар. Аны бузушчу эмес. Бузганга акыбыз да жок. Жаңырган жылда Кыргызстан VI Дүйнөлүк Көчмөндөр оюнун өзүбүз өткөрөбүз. Анын үстүнө Көчмөндөр оюндарынын бренди мамлекетке өткөн. Башкача айтканда, Көчмөндөр оюндарынын эрежесине таасир эте алабыз. Болгону ага чейин улуттук ат оюндарыбыздын эрежесин тактап, катышуучу коңшу мамлекеттер менен макулдашып алышыбыз керек.

Ал эми атты жайдак чапканга караганда ээр токуп чабуу күлүктөргө анчалык деле оорчулук алып келбейт. Азыр ат чабыштардын дүйнөлүк практикасында ээр токумдардын көпөлөктөй жеңил, бышык, ыңгайлуу түрлөрү кеңири колдонулат. Чабандестер эки үзөңгүгө чирене таянып, аттын үстүндө туруп бараткансып чаап баратканын көрүп эле жүрөбүз. Ат ээси ошондой ээрлерден оңой эле тапса болот. Анын үстүнө илгеркидей аттарды алыскы аралыкка чабуу киргизиле баштады. Дагы эле кыргыз-казакта 27-32 чакырымга чабуу каддыресе көрүнүш болуп калды. Эми элестетип көргүлө, ушунча аралыкка аттарды жайдак чапкан балдардын абалын. Ээр токулган атты чапкан болсо, атка бышык чабандес балдар канчалык алыска чаппасын быш этип да коюшпасы белгилүү.

Көк бөрү...

Алдыдагы VI Дүйнөлүк Көчмөндөр оюнунун тузу улуттук көк бөрү оюнубуз болору анык. Көк бөрү - коңшу өзбек, тажик, казак, аркы ооган ж.б. элдери эзелтеден ойноп келаткан улуттук оюн. Ар бир элде ар кандай аталганы менен негизги эрежелери бирдей эле. Бирок, кийинки мезгилде эгизибиз казак эли менен “Көк бөрүгө” келгенде талашыбыз бүтпөй келет. Казактар бул оюнду “Көкпар” деп атап алышкан, аларда оюн эрежелери эки эл эзелтеден ойноп келген калыбында эле калган.

Ал эми бизде “Тай казан” эрежеси кирип, ушунун айынан коңшулар менен көп тил табыша албай келебиз.

“Тай казан” эрежеси атам кыргыз ойноп көрбөгөн “Көк бөрүдөгү” жаңы эреже болуп калды. Аны кыргыз маданиятына тоодой кызмат кылган, бейиши болгур Болот

Шамшиев киргизгени айтылып жүрөт. Ал киши режиссерлугуна салып, “Көк бөрүнү” ашкере театралдаштырып жиберип, бул оюндун жалпы Борбор Азия элдерине, анын ичинде кыргызда кылымдан бери калыптанган эрежеси бузулган. Таң каларлык жагы “тай казан” эрежеси, бир нерсени тез кабыл алган элибизге бат жайылып, ал эми “Көк бөрү” командалары айрым саясатчылардын, атын чыгаргысы келген колунда бар таасирдүү адамдардын колдоосунда улуттук масштабга чыга келишти. Чыгаан “Көк бөрү” оюнчулары аймактардын, элдин сыймыгына айланышты. Бул жагы, албетте, сыймыктанчу көрүнүш.

“Көк бөрү” табиятында экстремалдык оюндардын туу чокусунда турат. Ошентсе да элибиз, эзелтеден эле жалпы Борбор Азияда калыптанган, дээрлик окшош эрежелер менен ойноп келишкен. Азыркы жаштар “Көк бөрүнү” “тай казансыз” элестете да алышпайт. Улуу муундун эсинде, “тай казан” заманына чейин “Көк бөрүнүн” кызыгы мындан кем эмес эле. Айталы, үч-үчтөн алты киши эки жаат болуп бөлүп, эки тараптан бирден эки киши чыгып, бирөө улакты өңөрүп белгиленген алыс жерге алып барып таштачу. Анан улакты ортого таштап коюшуп, экөө тең умтулуп улакты эңип кеткенге аракет кылышчу. Биринен бири озуп кетчү эмес. Биринин атын бири жөөлөтүп сүрүп салчу эмес. Эки улакчыга тең бирдей мүмкүнчүлүк берилчү. Ошондо шамдагайы, атка бышыгы эңкейген жерден илпип кетчү. Беркиси да бир шыйрагына асылып улакты оңой эле берип койчу эмес. Кээде тизгинди таштап жиберип, бири колунан, бири шыйрагынан алып, аттардын оозун коё берип кош колдоп тартышканда, аттар жабыша түшкөн учурларын көп көрдүм. Улак тартыштын ушул эки улакчы улакты эки жакка кош колдоп кере тартып келе жаткан учуру абдан көркөм эле. Эл жаалап, кимиси жулуп кетер экен деп тыбырап турушчу. Албетте, бири жулуп алып, бер жакта мерчемдүү жерде тосуп турган берки улакчылардан, артынан кууган атаандашынан кантип өтүп кетүүнүн амалын ойлоп, оңу келгенде аттын оозун кое берчү. Жакшы ат мингендери тосуп турган топко жеткирбей айланып өтүп, улакты таштап кеткен учурлары көп эле болор эле. Ошондогу улакка чапкан күлүктөрдү чуркаганы, улакты үзөңгүгө басып топтон бөлүнүп келаткан улакчынын сыны көз тойбогон көрүнүш эле. Аттын аты, улакчынын чеберчилиги ошондо даана көрүнчү. Кыргыз улакчыларынын, кыргыз атынын, дегеле “Көк бөрүнүн” дүйнө элин суктанта турган көркөм көрүнүшү ушул учурлар. Карап турган эл да ыраазы болчу.

Эми тосуп турган улакчылар жөнүндө. Аларды үчтөн экиге бөлүнчү дедик. Түпкө кеткен эки улакчы мерчемдүү жерге чейин тартышып келгенче тигил экөөнө тоскоол болушчу эмес. Качан гана өздөрүнүн тушуна келгенде тап коюшуп, үч-үчтөн болушуп улакты талашып калар эле. Арасынан улакты кыйын тарткан бирөө жулуп алып, марага ат койчу. Тарапташтары атаандаштарын алдын торой чаап алдырбаганга аракет кылышчу. Аты күлүктөрү марага учкан куштай жетип, белгиленген чекке таштап кетчү. Бул үчүн чек катары көрпөчө таштап коюшчу. Ошонун үстүнө таштап өтсө болду эсептелчү. Ошону менен көк бөрүчүлөр үчтөн-төрттөн эки жаат болушуп, кечке улак тартышчу. Каалаган ышкыбыздор улакка түшүп, өздөрүн сынап көрүшөр эле. Ушунун баары жазылбаган эрежелер менен жүрүп, аны эч ким деле бузчу эмес. Бул көк бөрү тартуунун калыптанган элдик маданияты, тартиби эле. Карап турган киши да кумары канып, эстетикалык рахат алчу.

Ал эми бүгүнкү күндөгү тай казанга кайрылсак, өтө кооптуу болуп саналат. Курч аттар учкан боюнча тай казанга барып тийип, мерт болгондору канча. Жылкынын сөөгү сынса бүтпөйт. Арга жок кайран атты союп салууга туура келет. Атүгүл улакчылардын өзү да ушул тай казандын айынан майып болуп жатышканын көрүп жүрөбүз.

Тай казан дегени, машинанын таштай катуу дөңгөлөгүн чаптап койгон, атайын жасалган курулуш. Ага барып тийген аты болобу, улакчысыбы оңой менен соо калбайт. Анан калса тай казан Көк бөрү оюнун абдан эле агрессивдүү кылып жиберди.

Ушундан улам айта турган оюм, Көк бөрүгө кокусунан кирип калган тай казандан баш тартып, эзелки эреженизге кайтуу керек деп эсептейм. Мунун өзү Көк бөрүнү өз өңүндө эзелки калыбында сактап калуу дегендик.

Темирбек АЛЫМБЕКОВ, “Кыргыз Туусу”